

MİDİLLİ ADASI'NIN NÜFUSU (1830-1842)

Metin Ünver*

Öz

Bu makalede Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen ilk nüfus sayımına ait mufassal ve icmal defterlerinden hareketle Midilli Adası'nın nüfusu, nüfus yapısı ve Tanzimat'ın ilk yıllarına ait bir diğer nüfus defterindeki verilerin kullanılmasıyla 1830-1842 yılları arasındaki yaklaşık on yıllık dönem içinde Midilli Adası'nda yaşanan nüfus değişimi ele alınmıştır. Özellikle H. 1246 yılındaki ilk nüfus sayımına ait verilerden hareketle Midilli Adası'nın tamamındaki Müslüman ve gayrimüslim Rum nüfusun miktarını, dağılımını ve çeşitli demografik özelliklerini ortaya koymak mümkün olmuştur. Nüfus sayımı için belirlenen Müslüman nüfusun özellikle askerliğe elverişlilik durumunu, gayrimüslim nüfusun ise ödenmesi gereken cizye miktarını anlamayı amaçlayan kategorilerden hareketle iki etnik-dini grubun nüfus yapısının anlaşılması ve kısmen mukayesesi yapılabilmektedir. Bunların haricinde aynı periyotta, Midilli Adası'ndaki köylerin etnik-dini yapısı, ada genelindeki Müslüman-gayrimüslim nüfus oranı, muhacirler ve yabancı himayesinde bulunanların durumuna dair değişiklikler gösterilmiştir. Daha genel bir bakışla, 19. Yüzyılın ikinci çeyreğiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde başlayan kurumsal değişim ve dönüşüm sürecinde nüfus verilerinin tutulması ve güncellenmesinin ifade ettiği anlam ve konuya atfedilen önem Osmanlı taşrasındaki bir sancak özelinde anlaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Midilli Adası, Osmanlı Devleti, Nüfus Sayımı, Tanzimat Dönemi, Nüfus Defterleri.

Osmanlı ülkesinde Hicri 1246 yılında (M. 1830-1831) gerçekleştirilmiş¹ olan ilk genel nüfus sayımının verileri birtakım çalışmalara konu olmuştur. Yapılan çalışmalarda söz konusu sayımın icmalleri kullanılmış, sayıma konu olan bölgelerin kaza bazında toplam nüfusları, Müslüman ve gayrimüslim ayırımına uyularak verilmiştir². Bu sayımın ürünü olan mufassal nüfus defterlerini bölgesel düzeyde inceleyen bilimsel çalışmaların miktarında, arşivde sayımla ilgili defterin kullanıma açılmasıyla bir artış söz konusudur³. Makalede

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, munver@istanbul.edu.tr

¹ Nüfus sayımının 1830 veya 1831 yılında gerçekleştirildiğine dair bilim insanları arasında değişik tarihlendirmeler yapılmış ise de konu hakkında gerçekleştirilmiş olan detaylı bir çalışmada sayımın Hicri 1246 yılında yapıldığı dolayısıyla Miladi olarak bu sürecin 1830-31 yıllarına denk geldiği, tek bir tarih kullanılmak istenirse Hicri 1246 sayımı olarak adlandırılabilir (Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989), Bildirilerinden Ayrı Basım*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990, s. 92-93) ifade edilmiştir.

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1943; Engin Deniz Akarlı, *Ottoman Population in Europe in the 19th Century. Its Territorial, Racial, and Religious Composition*, University of Wisconsin, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010². İlk genel nüfus sayımından kısa süre önce 1829'da İstanbul'da yapılan nüfus sayımının Tophane semtine ait yayınlanmış bir defter ise mufassal yani detaylı verilere sahiptir: Sedat Bingöl, *1829 İstanbul Nüfus Sayımı ve Tophane Kasabası*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004. Ayrıca bkz: Sedat Bingöl, "İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIII/36, 2004, s. 43-60.

³ Musa Çadırcı, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları I*, 1980, s. 109-132; *1830 Sayımında Ankara*, haz. Musa Çadırcı, A. Latif Armağan, Sedat Bingöl, Bekir Koç, Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Eğitim Kültür Daire Başkanlığı, 2000; Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe*

öncelikle H. 1246 yılı sayımına göre Midilli Adası'nın nüfusu incelenecektir. Sayımın icmal ve mufassal defterleri karşılaştırılarak teknik bazı hususlar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Köy bazında toplam nüfusu gösteren tablolar paylaşılarak, yorumlanacaktır. Daha sonra 1840 ve 1842 yıllarına ait verilere göre Midilli Adası'nın nüfustaki değişim incelenecektir.

Midilli Adası'nın İdari Yapısı

1462 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren Midilli Adası bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştır. Adanın nüfus problemi ise Anadolu'dan yaptırılan göçlerle çözülmeye çalışılmış ve timar sistemi uygulanmaya başlanmıştır⁴. 1534 yılında, Barbaros Hayreddin Paşa'nın beylerbeyi atandığı Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti kurulmuş, eyalet idari olarak kaptanpaşaların sorumluluğuna bırakılmıştır. İlk teşkil edildiği dönemde Rodos Adası eyalet merkezi olarak belirlenmiş, daha önce Kaptanpaşa sancağı olan Gelibolu ve Midilli de eyalete dahil edilmiştir. İlk deniz beylerbeyliği olan Cezayir-i Bahr-i Sefid'in sınırları zaman içinde farklı sancakların dahil edilmesiyle genişlemiş, merkezi de bazen değiştirilerek Gelibolu'ya nakle-

Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010; Suat Feyyaz Günaydın, *1831 Nüfus Sayımına Göre Ordu Merkez Kazası Nüfusu*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2011; Raif Kaplanoğlu, "1830 Nüfus Sayımına Göre Bursa'da Sosyal Yapı ve Kölelik Kurumu", *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Dergisi*, Festschrift in Honor of Heath Lowry, 40, 2013, s. 189-206; Aylin Doğan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımı Verilerine Göre Antalya Kaleiçi Nüfusu Üzerine Demografik Bir İnceleme", *Mediterranean Journal of Humanities*, IV/2, 2014, s. 71-88; Şerife Saat, *1830 ve 1840 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Yalvaç Kazasının Nüfus Yapısı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2014; Nedim İpek, Rıza Karagöz, Cihat Uslucan, *Canik Sancağı Samsun Kazasının Nüfus Yapısı (1834-1845)*, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016; Dilek Akdemir, *1831 Nüfus Sayımına Göre Ulubey Kazası Nüfusu*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2017, Erdal Hürol, *1831 Nüfus Sayımına Göre Pazarsuyu ve Akköy Kazaları Nüfusu*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2017; Zehra Yazak, *XIX. Yüzyılda Adranos Nüfusu (H- 1246 /M- 1831 tarihli 1377 numaralı Nüfus Defterinin Değerlendirmesi)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2018; *Bursa Nüfus Kütüğü 1830 (Bursa Şehri Mahalleleri Müslüman Nüfusu)*, I-IV, haz: Muammer Demirel, Raşit Gündoğdu, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, 2015. Zübeyde Güneş Yağcı, Serdar Genç, *H. 1256/M. 1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, Balıkesir: Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2013. Bu arada H. 1246 sayımının hatalı yapıldığı, çok fazla sayıda kişinin sayım dışı bırakıldığı, yaşlarının doğru kaydedilmediği veya nüfus sayımının hiç gerçekleştirilmediği ya da mevcut kayıtların zaman içinde karışarak özellikle gayrimüslimlerin ödedikleri vergi miktarında nüfuslarının artmasına rağmen azalma olduğu şeklindeki gerekçelerle bazı yerlerde H. 1250 (1834) ve H. 1253 (M. 1837) yılında ilk defa veya tekrar bir nüfus sayımı yapıldığı bilinmektedir (*1830 Sayımında Ankara*, s. 17; Şerife Saat, *aynı tez*, s. 18). Hüseyin Muşmal, Mehmet Özçelik, "1834 ve 1840/41 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Karasınır ve Elmasun (Güneysınır)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, 44, 2018, s. 183-215; Süleyman Demirci, Kazım Kartal, "1833/34 (H. 1249) Tarihli Kayseri Sancağı, Karahisar-i Develi (Yeşilhisar) ve Talas Kazası Müslim Nüfus Defteri İncelemesi", *History Studies*, VI/4, 2014, s. 1-29. Feridun Emecen, Ayhan Yüksel, *Giresun Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*, Trabzon: Serander Yayınları, 2015.

⁴ *Türk Hakimiyetinde Ege Adalarının Yönetimi*, ed. Cevdet Küçük, Hazırlayanlar: Feridun M. Emecen, İlhan Şahin, Ömer İşbilir, Ali Fuat Örenç, Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK) Proje Dizini, 2002, s. 34-36.

dilmiştir⁵. Eyaletin yapısına yönelik, çeşitli sebeplerle gerçekleştirilen merkezi tasarrufların sonucu oluşan kısa süreli aralıklar hariç, Midilli Adası eyaletin içindeki konumunu korumuştur⁶. Osmanlı Devleti'ndeki ilk sistematik nüfus sayımının yapıldığı tarihte Midilli Sancağı idari açıdan üç kazaya ayrılmıştır⁷. Bunlar, aynı zamanda sancak merkezi olan Midilli Kazası, adanın kuzeydoğusundan kuzeybatısına uzanan Molova Kazası ve Kalonya Körfezi etrafında dağılmış köylerden müteşekkil, yani daha çok adanın ortasında yer alan Kalonya Kazası'dır. İdari olarak, Midilli Adası'nın karşısında Batı Anadolu kıyılarında yer alan Yunda (Cunda) Adası da zaman zaman idari olarak Midilli'ye bağlanmıştır. Bu çalışmada Yunda Adası dışarıda bırakılmış, sadece Midilli Adası'nın nüfus verileri incelenmiştir.

Midilli Adası'ndaki İlk Genel Nüfus Sayımına Ait Defterler

Midilli Adası'na ait mufassal ve icmal nüfus defterleri H. 1246 yılında Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği ilk *modern* nüfus sayımı kabul edilen genel sayımın ürünüdür⁸. Bu sayımın sonuçlarını içeren icmâl defteri daha önce incelenmiş⁹ ancak maalesef pejmürde durumda olduğundan içerdiği bilgilerin tam olup olmadığı konusundaki şüphelerden dolayı, buradaki verilerin detaylı bir analizini yapmak o an için mümkün olmamıştı. Midilli Adası'nın H. 1246 yılı sayımının ürünü olan mufassal defterlerin arşivde yakın zamanda kullanıma açılması Osmanlı Devleti'nin sistematik nüfus sayımını içeren defterlerin detaylı bir şekilde değerlendirilmesini mümkün kılmıştır. Diğer taraftan, söz konusu defterlerin birlikte incelenmesi yoluyla, sahada yürütülen sayımın ürünü olan verilere merkezde icmali hazırlanırken hangi noktalarda ne gibi müdahalelerde bulunduğu Midilli örneğinde ortaya konulabilecektir.

⁵ İdris Bostan, "Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin Kuruluşu (1534)", *Tarih Dergisi*, 38, İstanbul 2003, s. 61-76.

⁶ Mahmut H. Şakiroğlu, "Cezayir-i Bahr-i Sefid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 7, İstanbul 1993, s. 500-501.

⁷ Osmanlı Devleti'nin bu tarihteki idari yapısını ortaya koyan bir çalışmada Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti, Gelibolu Sancağı merkez olmak üzere Kocaeli, Suğla, Rodos ve Kıbrıs adalarından müteşekkil gösterilmiştir. Dolayısıyla Midilli Adası dâhil, kuruluşundan itibaren eyalet içerisinde yer alan birçok ada bu eyalete veya başka bir idari birime bağlı olarak gösterilmemiştir (Fazla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus", *Bellekten*, XV/60, Ankara 1951, s. 621). Bahsi geçen makalenin yazarının da açıkça belirttiği üzere makaledeki taksimat temelde, tam tarihleri belli olmayan üç yazma defterlerdeki veriler ile bunları ikmal etmek üzere başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki çeşitli defterler ve kaynaklar esas alınarak hazırlanmıştır. Yine makale yazarının ifadesiyle (Akbal, aynı makale, s. 618) Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti dahil birkaç başka eyalete bağlı bazı sancakların statüsü konusunda temel kaynak olarak alınan üç defterde birbirinden farklı bilgiler bulunduğundan, yazar her üç defterde de sancak olarak gösterilenleri makalede verdiği eyaletlerin idari teşkilatına ait listelere dahil etmiştir. Midilli, Sakız gibi bazı adaların bu makalede Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti teşkilatı içerisinde gösterilmemiş olmaları yazarın bahsi geçen tasarrufundan kaynaklanmıştır.

⁸ H. 1246 sayımı o tarihte mevcut 29 eyaletin 10'unda gerçekleştirilmiştir. Ancak sayım yapılan eyaletlerdeki tüm nüfusun kayda geçirildiğine dair şüpheler söz konusudur: Engin Deniz Akarlı, *Ottoman Population in Europe in the 19th Century. Its Territorial, Racial, and Religious Composition*, s. 14, 30. Ancak Akarlı bunun devletin bir manipülasyonu sonucu olamayacağını, zira Müslüman veya gayrimüslim sayısındaki bir eksik hesaplamının asker ve vergi tahsili konusunda devlet için başta ciddi maddi kayıpları barındıran çeşitli olumsuzluklara yol açacağını ortaya koymuştur (Akarlı, s. 35).

⁹ Metin Ünver, "XIX. Yüzyılda Midilli Adası'nda Nüfus ve Yerleşim", *Mübadil Kentler: Mekan ve İnsan*, ed. Müfide Pekin, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2014, s. 86-98.

Midilli Adası'nın H. 1246 yılı sayım sonuçlarını içeren, üçü mufassal biri icmal olmak üzere dört defter mevcuttur. Mufassal defterlerdeki kayıtlardan sayımın Ordu-yı Hümayun Kadısı sabık Mehmed Efendi tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır¹⁰. Sayımda kendisine o sırada Midilli Adası Nazırı el-Hac (Kulaksızade) Mustafa Ağa, kazaların naipleri ve *erbâb-ı vukûf* yardımcı olmuşlardır. Mehmed Efendi bölgedeki diğer adaların nüfuslarının sayımıyla da görevlendirilmişti¹¹.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan NFS.d. 3788 numaralı defterde Midilli, Molova ve Kalonya kazalarının Müslüman nüfusu kaydedilmiştir. Midilli Kazası'na ait kaydın başındaki açıklama 11 Câ 1246 (1 Kasım 1830) tarihlidir. Molova Kazası'nın 27 C 1245 olarak yazılmış sayım tarihinde bir yanlışlık olması gerekir. Doğrusunun 27 C 1246 olması icabeder ki bu da 13 Aralık 1830 tarihine tekabül etmektedir. Kalonya Kazası'nın sayımının ise 15 C 1246 (1 Aralık 1830) tarihinde başladığı görülmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan NFS.d. 3789 ve 3790 numaralı defterler ise gayrimüslimlere ait nüfus sayımını içermektedir. Bunlardan 3789 numaralı, Midilli Kazası merkez kasabası ve bağlı köylerin gayrimüslim nüfusuna ait defterin girişindeki açıklamada 19 Câ 1246 (9 Kasım 1246) tarihi bulunmaktadır. NFS.d. 3790 defter ise Molova ve Kalonya kazalarının gayrimüslim nüfus kayıtlarını içermektedir. Molova Kazası'na ait kayıt Gurre-i Receb 1246 (16 Aralık 1830) tarihlidir. Kalonya Kazası'na ait bölümün başında ise 15 C 1246 (1 Aralık 1846) tarihi vardır. Buna göre Mehmed Efendi 1 Kasım 1830'da Midilli Kazası'ndan başladığı sayımı, Kalonya Kazası'nda sürdürmüş ve en son 16 Aralık'ta başladığı Molova Kazası gayrimüslim nüfusunu sayarak tamamlamıştır. Osmanlı Arşivi'nde *Bâb-ı Defteri Ceride Odası (D. CRD) 40697* numaralı defter ise yukarıda bahsedilen üç mufassal defterin, *Ceride Nezareti*'nde hazırlanmış icmalidir. Oldukça yıpranmıştır ve sistematik bir şekilde tanzim edilmemiş olan bu defterin müsvedde olduğu üzerindeki hesaplamalardan anlaşılmaktadır, ancak arşiv kayıtlarında tebyiz edilmiş başka bir nüshaya rastlanmamıştır. İçerik bakımından, Ceride Odası görevlilerinin özellikle yaş grupları ve gayrimüslim cizye vergisi kategorisinde bazı tasarrufları hariç, mufassal defterlerle çok büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu arada incelediğimiz mufassal defterlerin üzerinde doğum, ölüm, nüfus hareketleri ve askerlik gibi birtakım işlemler yani vukuat kayıtları mevcut olup bu tür uygulamalara farklı bölgelere ait nüfus defterlerinde de çokça karşılaşılmaktadır¹². Defterlerde ilgili mahalle/köy sayımlarının sonuna eklenen yeni doğum ve çeşitli nüfus hareketleri sayımdan sonra gerçekleştiği için Midilli Adası'nın makalede verilen toplam nüfus miktarına dahil edilmemiştir.

Öncelikle bahsi geçen mufassal defterler ile bunların Ceride Nezareti'nde düzenlenmesiyle oluşturulan icmal defteri arasındaki farklardan bahsetmek gereklidir. Nüfus sayımıyla görevli Kadı Mehmed Efendi'nin her bir mahalle ve

¹⁰ Ayrıca bkz: Ahmed Lütfi, *Tarih*, III, İstanbul 1292, s. 145. Karal'da mevaliden Ordu Kadısı Sabık Çerkeşli Mehmet Efendi: Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1943, s. 157.

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Nüfus Defterleri (NFS. d.) 3788, vr. 1b.

¹² Krş: Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, s. 159-160.

köydeki erkek nüfusu saydıktan sonra yaptığı gruplamalara Ceride Nezareti görevlilerince yapılan müdahale iki şekildedir. Birincisi Müslüman nüfusa ait verilerde sabi ve tüvana olarak tasnif edilen kişilere yönelik bir müdahaledir. İkinci olarak cizye hesaplamalarına esas teşkil edecek olan âlâ, evsat ve edna kategorilerine bir ekleme ile mürâhik¹³ adıyla ayrı bir başlık açılmış ve sayımda sabi olarak kaydedilenlerden bir kısmı mahalle/köy bazında yapılan toplamlarda buraya kaydırılmıştır. Her iki müdahalede de sayıma konu olan kişilerin mufassal defterlerde yazılı yaşlarından hareket edilmiştir.

Sayım için yapılan hazırlıklar sırasındaki yazışmalardan yaşa göre yapılacak bir nüfus sınıflandırması konusunda bir kesinlik veya açıklık olmadığı; en azından memurlara verilen talimatta doğrudan bu şekilde bir yaş sınıflamasından bahsedilmediği anlaşılmaktadır¹⁴. Bu nedenle uygulamada yaş açısından birtakım sınıflama farklılıkları ortaya çıkmıştır. Örneğin Ordu'ya bağlı iki kazaya ait nüfus defterindeki ayrıma bakılırsa 1-14 yaş arası *sagir*, 15-40 yaş arası grup tüvana ve 40 ve üzeri *müsinn* yani yaşlı kabul edilmiştir¹⁵. Adranos'un nüfus sayımında, 11 yaşına kadar olan kişiler *sagir*, 12-14 yaşları arası *mürâhik*, 15-18 yaşları arası *matluba* muvafık anlamında *mim* (م) harfi ile işaretlenmiş olduğu görülmüştür. Ayrıca bunlar *şabb* (genç) olarak kaydedilmişlerdir. Önemli bir amacı Osmanlı ülkesindeki asker potansiyelini belirlemek olan H. 1246 sayımında, sağlıklı olduğu anlaşılan çocuklar 12 yaşına girdikleri yıl *diri* ve güçlü anlamında *tüvana* olarak kabul edilmiştir. Nitekim çoğunlukla 40 yaşına kadar olanlar tüvana grubuna dahil edilmiş, kırk yaş sonrasının ise askerlik için uygun olmadığına karar verilmiştir. 70 yaş ve üzeri ise çalışamaz, iş yapamaz anlamında *amelmande* olarak gösterilmiştir¹⁶. Karpat, bazı memurların yaş sınıflamasında 1-12 veya 1-14; 12-40 veya 14-40; 40 üstü ayrımını bazılarının ise genç, yaşlı, tüvana, sıbyan ya da *amelmande* nitelemesini takip ettiklerine işaret ederek bu konuda yeknesaklık olmadığını altını çizmiştir¹⁷.

Midilli Adası'na ait mufassal nüfus defterlerinde Müslümanların her birinin isim ve eşkâl tarifinin altına yaşları yazılmış, kayıtların üstüne ise askerlik açısından *matluba muvafık*, *müsinn* ve *tüvana* şeklinde işaretlemelerde bulunulmuştur. Örneğin Midilli Kazası merkezindeki Hüdaverdi mahallesinde Kokmazoğlu Abdülkadir'in biraderi Ali sayım sırasında 10 yaşındadır. İsmi'nin hemen üstüne kırmızı mürekkeple (*sürhle*) açık olarak tüvana sene [1]248 (سنة توأنه ٢٤٨) yazılmıştır¹⁸. Yine aynı mahallede Midilli Nazırı Kulaksızzade Mustafa Ağa'nın 5 yaşındaki oğlu Niyazi'nin isminin üstüne, bu sefer kısaltma ile (نا ٥٤) eklenmiştir¹⁹. Yemenici Hüseyin'in mahdumu Kasım 7 yaşında olup isminin üzerine (نا ٥٢) yazılmıştır²⁰.

¹³ Mürâhik; ergenlik çağına ulaşmadığı hâlde ulaşmış gibi gösteren erkek çocuk.

¹⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 63-64; Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", s. 87.

¹⁵ Erdal Hürol, *1831 Nüfus Sayımına Göre Pazarsuyu ve Akköy Kazaları Nüfusu*, s. 8.

¹⁶ Zehra Yazak, *XIX. Yüzyılda Adranos Nüfusu (H- 1246 /M- 1831 tarihli 1377 numaralı Nüfus Defterinin Değerlendirmesi)*, s. 19-20, 78.

¹⁷ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 68.

¹⁸ BOA, NFS.d. 3788, vr. 3a.

¹⁹ BOA, NFS.d. 3788, vr. 1b.

²⁰ BOA, NFS.d. 3788, vr. 2b.

Dolayısıyla bahsi geçen Ali, Hicri 1246 senesinde yapılan sayımdan iki sene sonra yani 1248 senesinde; Niyazi 1254, Kasım ise 1252 senesinde 12 yaşına gireceklerdir. Defterin tamamı incelendiğinde 4 yaşından itibaren 12 yaşından küçük tüm Müslüman çocukların 12 yaşına girecekleri tarih hesaplanarak, yukarıda açıklandığı şekilde isimlerinin üstüne söz konusu tarihlerle beraber tûvana kaydı düşülmüştür. 12 ve 13 yaşındakiler için özel bir işaret konulmamış 14 yaşından 41 yaşına kadar olanların isimlerini üzerine, yukarıda gösterildiği şekilde, matluba muvafık anlamında mim harfi konuşmuştur. 35 yaşından itibaren 41 yaş dahil olmak üzere Müslüman erkeklerin isimlerinin üzerine, yaşlı (müsin) olarak kabul edilecekleri yılların rakamla yazıldığı görülmektedir. Pazarbaşı Mustafa Ağa'nın 35 yaşındaki oğlu Hüseyin'in isminin üzerine *mim* harfinin yanında açık olarak musinn sene [12]54 (مسن سنه ٥٤) yazılmıştır²¹. 40 yaşında olan Seyrekoğlu Hüseyin'in isminin üzerinde ise aynı şekilde müsinn sene [12]48 yazılıdır²². Buna göre 42 yaşı artık yaşlı kabul edilmektedir. Bahsi geçen Mustafa Ağa H. 1254'te, Hüseyin ise 1248 senelerinde 42 yaşına gireceklerdir. Esasında bu müsinn (yaşlılık) durumu askerliğe elverişli olmakla ilgilidir. Midilli Adası'na ait bahsi geçen mufassal defterler incelendiğinde 15 yaşından 41 yaşına kadar olan Müslüman erkekler matluba muvafık yani askerliğe elverişli olarak kabul edilmiş ve nüfus defterinde bu şekilde gösterilmişlerdir.

Bahsi geçen Hüdaverdi Mahallesi'nin toplam nüfusu mufassal defterde şu gruplara ayrılarak tasnif edilmiştir: 72 nefer *ihtiyar*, *alil ve sabi*, 21 nefer *topçu*, *sipahi ve asakir-i mansure* ile 24 nefer *baki* olmak üzere toplam 117 nefer²³. Daha sonra İstanbul'da Ceride Nezareti'nde düzenlenen icmal defterindeki ayırım ise oldukça farklıdır. Hüdaverdi mahallesindeki toplam 117 neferin; 21'i topçu ve sipahi, 24'ü amelmande, 40'ı sabi ve 32'si tûvana olarak sınıflandırılmıştır. İcmal defterinde mansure askeri, topçu ve sipahi sayısının değişmediği, mufassaldaki gibi 21 olarak kaldığı görülüyor. Buna karşılık mufassal defterindeki 72 kişilik ihtiyar, alil ve sabi bu sefer icmalde 40 sabi ve 24 amelmande olarak ikiye bölünmüştür. Kalan 8 kişi ise daha önce mufassal defterdeki tasnifte *baki* olarak adlandırılan 24 kişiye eklenerek icmalde 32 kişi bu sefer tûvana şeklinde belirtilmiştir. Defterde mim harfi koyularak matluba muvafık olduğu gösterilen 25 nefer söz konusudur. Buna yaşları 12-14 arasında değişen 7 neferin daha eklenmesiyle tûvana sayısı icmal defterine 32 olarak kaydedilmiş olmalıdır. Ayrıca mufassal defterde Hüdaverdi Mahallesinde 4 ila 11 yaş arasında toplam 24 çocuk söz konusudur. Bunlar en fazla sekiz sene içinde 12 yaşına gireceklerdir²⁴. Bununla birlikte gerek mufassal defterinde verilen özet toplamlarında gerekse icmal defterindeki sınıflandırmada tûvana olarak gösterilen toplam sayı 12-41 yaşları arasında askere elverişli erkek nüfusu içermektedir. Mufassal defterde, 4-11 yaş grubunun isimlerinin üzerine, yukarıda açıklandığı şekilde *tûvana* olarak kabul edilecekleri senenin not düşülmesi de yukarıdaki değerlendirmeyi doğrulamaktadır. Bu sayede devlet için sonraki yılların asker sayılarını tespit etmek mümkün olabilecekti.

²¹ BOA, NFS.d. 3788, vr. 2a.

²² BOA, NFS.d. 3788, vr. 2b.

²³ BOA, NFS.d. 3788, vr. 3b.

²⁴ BOA, Bâb-ı Defterî Ceride Odası (D. CRD) 40697, s. 2.

Yine Midilli Kazası'na bağlı Kal'a-i Bâlâ Mahallesi'nin, mufassal defterin ilgili yerinde toplam 107 nefer olan nüfusu; 45 nefer ihtiyar, alil ve sabi, 31 nefer topçu, mansure askeri ve sipahi ve 31 nefer baki şeklinde sınıflanmıştır²⁵. Bahsi geçen 107 kişi icmal defterinde 26 nefer sabi, 22 nefer amelmande, 30 nefer topçu ve sipahi ile 29 nefer tüvana olarak tasnif edilmiştir. Mufassal sayıma ait detaylar kontrol edildiğinde gerçekten de Kal'a-i Bâlâ Mahallesi'ndeki topçu ve sipahi sayısının 30 olduğu görülmüştür. Mufassal defterde askerliğe elverişli yaşta oldukları için mim harfiyle işaretlenmiş 24 nefer tespit edilmiştir. Ancak ilgili sayfa incelendiğinde; sayım sırasında 40 yaşında iki neferin yanlışlıkla atlandığı dolayısıyla mim harfi ile işaret edilmedikleri, ayrıca on iki yaşında 3 erkeğin de mevcut olduğu görülmüştür. Bu durumda mufassal defterin merkezdeki kontrolü sırasında, bahsolunan 29 nefer tüvana olarak tasnifi edilmiş ve icmale de böyle kaydedilmiştir. Askerliğe elverişli olanlar konusunda merkezde dikkatle yapılan kontrollerden sonra tüvana olarak sınıflandırıldıkları görülmektedir. Bunun yanında, ilgili birimler mufassal defterlerden hareketle 4 ila 11 yaşları arasındaki çocukların sayılarının hesaplanmasıyla orta vadede askerliğe elverişli erkek nüfusun miktarını da elde edebilme imkânına sahiptiler. Ancak Midilli Adası'na ait mufassal ve icmal nüfus defterlerinde böyle bir hesaplama yapılmadığını söyleyebiliriz. Asker sayısı konusunda yapılan hesaplamada sadece 12 ila 41 yaş arasındaki nüfus dikkate alınmış ve bunlar icmal defterine tüvana olarak kaydedilmiştir²⁶. Netice itibarıyla Midilli Adası'na ait icmal defteriyle mufassal defterlerin karşılaştırması sonucunda, Ceride Nezareti'nde Müslüman nüfusun sınıflandırılmasına dair yukarıda açıklandığı şekilde birtakım müdahalelerde bulunulduğu görülmüştür.

Midilli Adası'nın gayrimüslim nüfusuna ait mufassal defterdeki veriler, icmal defteriyle karşılaştırıldığında özellikle cizye sınıflandırılmasındaki bir müdahale dikkat çekicidir. H. 1246 yılı nüfus sayımının bir amacı da gayrimüslimlerin ödemekte oldukları cizye vergisi miktarının yeniden tespit edilmesiydi²⁷. Nitekim sayımda, gayrimüslimlerin ödemeleri öngörülen cizye miktarı *âlâ*, *evsat* ve *edna* sınıflamasına göre kişilerin isimlerinin üzerinde gösterilmiştir. Midilli Adası gayrimüslim nüfusunun kaydedildiği mufassal defterlerdeki her bir mahalle/köye ait kaydın sonunda verilen, üç sınıf cizye grubu yanında sıbyan ve amelmande şeklinde tasnif olunan ilgili mahallenin/köyün toplam nüfusuna İstanbul'da Ceride Nezareti'nde bir müdahalede bulunulduğu görülmektedir. Bu müdahale ile sıbyan içinden *mürâhik* olarak belirlenen ayrı bir grup daha oluşturulmuştur.

Mürâhik bir fıkıh terimi olarak ergenlik dönemine yaklaşmış çocuk anlamına gelmektedir. Bu tanım için hangi alt ve üst yaş grubunun esas alınacağına dair fıkıhçılar arasında bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bunu 9 yaşın sonu, 10 yaş

²⁵ BOA, NFS.d. 3788, vr. 5b.

²⁶ Midilli merkez karyelerinden Üsküplü (Skopelos)'de 8 ila 25 yaşları arasında altı köleden sekiz yaşında olan hariç beşinin neferin isimlerinin üzerine matluba muvafık olduğunu gösteren mim harfi koyulmuştur. Dolayısıyla kölelerin de sayım sırasında potansiyel asker sayısına dahil edildiği söylenebilir: BOA, NFS. d. vr. 3788, 27a.

²⁷ Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", s. 84; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 67.

ve 12 yaşın sonuna kabul eden çeşitli görüşler mevcuttur ki bu sonuncusu Hanifi fakihlerinin görüşüdür. Ergenlik üst yaş sınırı olarak İslam alimleri çoğunlukla 15 yaş kabul etmektedirler. Mürâhik tanımının en belirgin tarafı, kişinin ergenliğe en yakın olduğu dönem olmasıdır²⁸. Şüphesiz bu Müslümanları ilgilendiren bir fıkhi meseledir. Bu yaklaşımın gayrimüslimlere ait yönü İslam hukukuna göre cizye vergisi mükellefiyetinde aranan şartlardan birinin de kişinin baliğ yani ergenliğe erişmiş olmasıdır²⁹. Nedkoff, akli başı yerinde sağlıklı her ferdin 14 yaşını doldurduktan sonra cizyeye tabi tutularak 75 yaşına kadar bu vergiyi ödediğini belirtmektedir³⁰. Öte yandan cizye ödemelerinde birtakım muafiyetlerin tanındığı ve miktarında bölgeye göre çeşitli esnekliklerin gösterildiği bilinmektedir³¹. İslam devletlerinde cizye gelirleri başka birtakım yerler yanında askerlerin maaş ödemelerinde kullanılmıştır³². Nitekim bu durum Osmanlı pratiğinde de devam etmiş ve cizye gelirleri askerî harcamalara sarf edilmiştir. Özellikle II. Mahmud döneminde, kişi başı ödenmesi gereken cizye miktarı artırılarak gelirleri yeni kurulan Asakir-i Mansure ordusunun masraflarına tahsis edilmiştir³³. Nüfus sayımının başladığı 1830 yılında âlâ kategorisinde bir cizye mükellefi 48 esedî kuruş, evsat 24 kuruş ve edna ise 12 kuruş ödemekteydi³⁴.

Midilli örneğinde, mürâhik yani ergenliğe yaklaşmış Hristiyan erkek nüfusun, İstanbul'da yapılan defter kontrollerinde tespit edilmesi, cizye gelirlerinden yakın gelecekte elde edilecek miktarın anlaşılmasına çalışılmasıyla ilgili olmalıdır. Midilli Adası'na ait 1246 yılı sayımlarında cizye mükellefiyetinin 13 yaşından itibaren başlatıldığı görülmektedir. İstanbul'da Ceride Nezareti'nde yapılan kontrollerde 10-12 yaş arasındakilerin isimlerinin üzerine mürâhik kelimesinin kısaltması olarak mim harfi konulup, toplam sayıları tespit edilmiştir³⁵. Bu arada Midilli Kazası'nda ellerindeki patentalara dayanarak Yunanistan ve Rus, biri ise İngiltere tâbiyetinde olduklarını iddia eden bir grup reaya cizye vermek istememiştir. Buna rağmen toplam 21 kişiden çocuklar hariç yetişkin olan 16'sı evsat yani orta seviyeden cizye mükellefi olarak kaydedilmişlerdir³⁶. Diğer taraftan aslen Kalonya Kazası reayasından olup İngiltere ve Rusya'dan aldıkları

²⁸ Nihat Dalgın, "Mürâhik", *DİA*, 32, İstanbul 2006, s. 40-41.

²⁹ Mehmet Erkal, "Cizye", *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 43.

³⁰ Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", (çev: Şinasi Altundağ), *Bellekten*, VIII/32 (1944), s. 621.

³¹ Bkz Halil İnalçık, "Cizye (Osmanlılar'da)", *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 45-48.

³² Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", s. 615.

³³ Halil İnalçık, "Cizye (Osmanlılar'da)", s. 45. Lutfi Efendi'nin ifadesine göre Osmanlı ülkesinde ilk genel nüfus sayımının yapıldığı sırada, askerî masraflar ve sair harcamalar için kaynak arayışında olan devlet yetkilileri bir ara sayımda kaydedilen her bir kişiden senede bir defaya mahsus yüz elli kuruş vergi alınmasını dile getirmişlerdir. Bu şekildeki ek bir vergi konulması sayesinde bahsi geçen masraflar karşılanacağı gibi, yüz doksan altı bin kese de fazla kalacağı hesaplanmıştır (Ahmed Lutfi, *Tarih*, III, s. 146). Netice itibarıyla böyle bir vergi uygulanmamıştır ancak nüfus sayımının sadece cizye vergisi açısından değil özellikle askerî harcamalara kaynak sağlamak amacıyla tüm ahaliden alınan vergiler açısından bir veri dayanağı olarak düşünüldüğü değerlendirilmesi yanlış olmayacaktır.

³⁴ Paranın değerinin yeniden ayarlanması gerekçesiyle 1834 yılında yapılan zamlı cizye miktarları sırasıyla 60, 30 ve 15 kuruşa yükseltilmişti: Halil İnalçık, "Cizye (Osmanlılar'da)", s. 47. Bu artış konusunda ayrıca bkz: Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 73-74.

³⁵ BOA, NFS.d. 3789, vr. 12a-12b.

³⁶ BOA, NFS.d. 3788, vr. 92b.; D. CRD 40697, s. 22.

“patenta” kâğıtlarını ibraz eden 15 kişiye herhangi bir cizye tahsisi yapılmadığı görülmektedir.³⁷

Midilli Adası'nın Nüfus Yoklamaları

İlk genel nüfus sayımı sürecinde, merkeze gönderilen defterlerin muhafazası, üzerinde gerekli çalışmaların yapılması ve değişikliklerin takibi için İstanbul'da bir Ceride Nezareti kurulmuştu³⁸. Bunun taşradaki uzantısı olarak sayımın tamamlandığı bölgelerin sancak merkezlerinde defter nazırlıkları oluşturulmuştur. Böylece defter nazırları kendi bölgelerinde doğum, ölüm, göç gibi nüfus hareketlerini günü gününe kaydedecek ve hiyerarşik olarak bağlı bulunduğu Ceride Odası'na altı aylık aralıklarla yılda iki defa iletilecekti. Diğer taraftan seyahate çıkanlara mürur tezkiresi de artık söz konusu nazırlar tarafından veriliyordu³⁹. Bunun üzerine sayımın yapıldığı bölgelerin nüfuslarında sonraki senelerde yaşanan değişiklikler, yoklama ilmühaberi, vukuat defteri veya yoklama defteri adı altında Ceride Nezareti'ne gönderilmiştir⁴⁰. H. 1246 tarihli ilk nüfus sayımı merkezi idarenin sonraki yıllarda esas alabileceği ve yapılacak muamelelere dayanak sağlayacak bir kütük sağlamıştır⁴¹. Sonraki süreçte gelen bilgi akışı merkezdeki bu kütüğe işlenmiş, yaşanan değişiklikler buraya kaydedilmiştir.

Arşivde, Midilli Adası'nın makaleye konu dönemine ait çeşitli yoklama defterleri bulunmaktadır⁴². Bunlar sonraki yılların nüfus artış hareketlerini takip etmek açısından devamlılık gösteren bir seri teşkil etmedikleri için bunlardan hareketle ait oldukları altı aylık veya bir yıllık dönemlere dair yapılacak çıkarımlar yüzeysel kalacaktır.

Midilli Adası'nın dahil olduğu ilk genel nüfus sayımı verilerinin pratikte kullanıldığı alanlardan birinin cizye tahsilatı olduğu bilinmektedir. Nitekim Midilli Adası'nın Hicri 1250 (1834) yılı cizyesinin tahsili konusunda adanın Nazırı İsmail Ağa'ya gönderilen fermana, reayaya cizye evraki dağıtımı ve tahsilatın nüfus defterindeki kayıtlar esas alınarak yapılması emredilmiş, Gerçekleştirilmiş olan genel nüfus sayımı sayesinde cizye evrakının bundan böyle ait olduğu kişiye doğrudan verilerek, tahsilatın kolayca yapılabileceği ayrıca vurgulanmıştır⁴³.

³⁷ BOA, NFS.d. 3790, s. 52.

³⁸ Cevdet Küçük, “Ceride Nezareti”, *DİA*, 7, İstanbul 1993, s. 409-410.

³⁹ *1830 Sayımında Ankara*, s. 15.

⁴⁰ Nedim İpek, Rıza Karagöz, Cihat Uslucan, *Canik Sancağı Samsun Kazasının Nüfus Yapısı (1834-1845)*, s. 3.

⁴¹ Feridun Emecen, Ayhan Yüksel, *Giresun Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*, s. 14-15.

⁴² “Midilli Ceziresi'nde vaki Molova Kazası'nda mütemekkin ehl-i zimmet reyalardan Muhrir Efendi'nin tahririnde taşrada bulunanlardan kırk sekiz senesi Receb-i şerifesinden ve Zilhiccesi gayetine gelince gelmiş olanlarını ve hâlâ taşrada olanlarını mübeyyin defter”: BOA, NFS.d. 3791; “Midilli Ceziresi'nde vaki Molova Kazası'nda işbu elli iki senesi mah-ı rebülevvelinde vuku bulan deavi ve amed şüd ve tehhül edenlerinin jurnal evrakları defteridir ki zikr ü beyan olunur: BOA, D. CRD. 40522. Molova Kazası'ndan taşrada bulunanlara ait defterler: BOA, NFS.d. 3793, 3794. Kalonya Kazası'ndan taşrada bulunanlara ait defter: BOA, BOA, NFS.d. 3795.

⁴³ Muhammed Ceyhan, *H. 1249-1253 (1833-1837) Tarihli Şer'îye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Tahlili (Midilli Adası)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s. 91-92.

Bir süre sonra, merkeze gelen yoklama kayıtlarının sarahat, özen ve tertip bakımından istenilen standartların altında düzenlendiğinin görülmesi üzerine 1836 yılında Anadolu ve Rumeli'deki yöneticilere ciddi bir uyarı yapılmıştır. Konu hakkında gönderilen fermana, merkeze gönderilen yoklama defterlerinin çoğunun bozuk ve karışık bir şekilde hazırlandığı için bunlardan gerektiği gibi yararlanılamadığı sert bir üslupla ifade edilerek, bundan sonra düzenli bir şekilde hazırlanacak yoklama defterlerinin önceden belirlendiği gibi mutlaka Muharrem ve Receb ayları içinde merkeze ulaştırılması istenmiştir. Fermana özellikle cizye vergisinin tahsilinde defterlerin önemi vurgulanarak, ölen reayanın kaydının düşürülmesi, yaşı gelenlere de gerekli cizye evrakının tahsisine özen gösterilmesi, kişilere maddi durumuna uygun cizye evrakının verilerek, âlâ verilmesi icap ederken evsat veya edna evrak verildiği anlaşıldığından, hazinenin gelirine zarar verecek bu tür hareketlerden kaçınılması uyarısında bulunulmuştur⁴⁴. Bu ferman H. 1246 sayımı sonrasında ülkedeki nüfus hareketlerinin düzenli bir şekilde takibi ve gerekli güncellemelerin sağlıklı bir şekilde yapılması noktasında güçlü bir merkezi iradenin olduğuna delalet etmektedir. Yukarıda, 1834 ve 1837 yıllarında bazı yerlerde yapıldığından bahsedilen⁴⁵ tekrar veya ilk defa sayımlar da aslında bu iradenin bir sonucudur.

Yoklamaların haricinde, ilk genel nüfus sayımdan kısa bir süre sonra nüfus sayımlarının bölgesel olarak yenilediğine dair birtakım işaretler bulunmaktadır. Kaynaklar genellikle ilk genel sayımdan sonra ikincisinin 1844 yılında yaptırıldığı ancak sonuçlarının yayınlanmadığından bahsetmektedir. Bununla birlikte Hicri 1256 (1840/41) yılındaki sayımdan bahsetmemektedir⁴⁶. Bununla birlikte arşivde H. 1256 (1840/1841) yılında gerçekleştirilmiş sayımı sonuçlarını içeren değişik bölgelere ait çok sayıda defter yer almaktadır⁴⁷. Bunlardan bilimsel çalışmaların da konu olmuş bir tanesindeki açıklamalar söz konusu sayım hakkında önemli bir çıkış noktası sağlamaktadır⁴⁸. Buradaki açıklama ve bahsedildiği üzere bu tarihe ait arşivde çok sayıda defterin varlığından hareketle Tanzimat'ın uygulanmaya konulduğu yerlerde bir nüfus sayımına girildiği düşünülmektedir⁴⁹. Bahsi geçen sayımın boyutları ayrıca araştırılmakta olup burada Midilli Adası'nı ilgilendiren yönü üzerinde durulmakla yetinilecektir.

⁴⁴ Muhammed Ceyhan, *aynı tez*, s. 305-307.

⁴⁵ Bkz: Yukarıda 5 numaralı dipnot.

⁴⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 76-77.

⁴⁷ Örnek olması bakımından Çerkeş Kaza merkezine ait sayım için: NFS.d.7198; Viranşehir'e bağlı Kurukavak Kazası sayımı için: NFS.d. 772; Dimetoka Kazası merkezi ve nahiyelerdeki Müslüman kıpti nüfusun sayımı için: NFS.d. 4206.

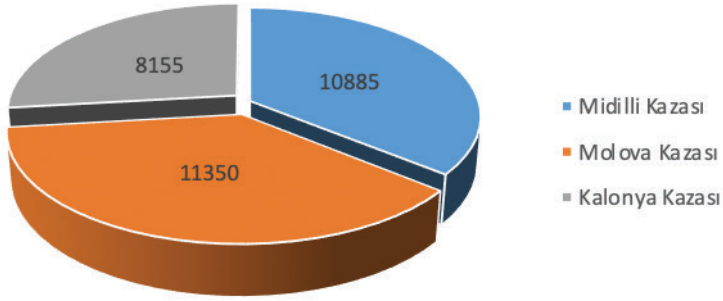
⁴⁸ Konya Sancağı'nın Belviranlı Kazası'nda h. 1256 yılında yapılan sayıma ait defterin başındaki açıklama şu şekildedir: "Tanzimat-ı Hayriye usul-i mehâsin-şümûlüne tevfikân tahririne irâde-i seniyye-i şâhâne şeref-ta'alluk buyurulan kazalardan Konya sancağında vaki Belvuran kazasının ve karyelerinin nüfus defteridir ki ber-vech-i âti zikr ve beyan olunur. Sene 1256": Hüseyin Muşmal, Mehmet Özçelik, "1834 ve 1840/41 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Karasınır ve Elmasın (Güneysınır)", s.189.

⁴⁹ Nitekim Tanzimat'ın ilanı sonrasında muhassıllık sistemi uygulamasına geçilerek, Tanzimata dahil bölgelere birer muhassıl tayin olunmuştur. Bunlara verilen talimatnamede sorumlu oldukları bölgelerin nüfus ve emlak sayımına dair taleplere yer verilmiştir: Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2002, s.25, 31-32.

İlk Genel Sayıma Göre Midilli Adası'nın Nüfusu

Hicri 1246 yılı sayım sonuçlarına göre Midilli Adası'nın toplam erkek nüfusu Enver Ziya Karal ve Kemal Karpat tarafından 30.323⁵⁰, Machiel Kiel tarafından kadın-erkek toplam nüfusun hesaplanmasında çoğunlukla uygulanan yöntemin takip edilip ikiye çarpılarak 61.164 kişi⁵¹ (ki yarısı 30.582), Stratis Anagnostou tarafından, anlaşıldığı kadarıyla idari olarak Midilli Adası'na bağlı Yunda (bugünkü Alibey) Adası'nın 690 erkek nüfusunun dahil edilmesiyle, 31.013⁵² (ki bu durumda 30.323 kişi) olarak verilmektedir. İncelediğimiz mufassal ve icmal defterlerinin karşılaştırması ile Midilli Adası'nın toplam erkek nüfusu 30.390 kişi olarak hesaplanmıştır⁵³. Aşağıda bu nüfusun kazalara dağılımı yer almaktadır. Buna göre; Midilli Kazası 10.885, Molova Kazası 11.350 ve Kalonya Kazası 8.155 erkek nüfusa sahiptir.

Midilli Adasının Nüfus Dağılımı

Müslümanlar 5.897 kişi ile toplam nüfusun % 19'unu, gayrimüslimler ise 24.493 kişi ile % 81'ini meydana getirmekteydiler. Esasında bu oran yukarıda Midilli Adası'nın toplam nüfusu hakkında zikrolunan farklı kaynaklarda verilen

⁵⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 157-158; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 242. Diğer taraftan Osmanlı Avrupa'sının 19. Yüzyıldaki toplam nüfusu üzerine yaptığı çalışmada Akarlı Midilli'nin de içinde yer aldığı Bahr-i Sefid adalarının nüfusunu eyaletin tamamı olarak vermiştir. Buna göre 1831'de Gelibolu dahil Ege Adalarının nüfusu 351,014 olarak gösterilmiştir: Engin Deniz Akarlı, *Ottoman Population in Europe in the 19th Century. Its Territorial, Racial, and Religious Composition*, s. 33.

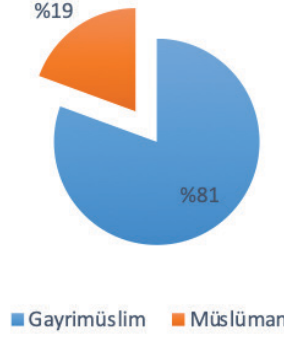
⁵¹ Machiel Kiel, "Midilli", *DİA*, 30, s. 12.

⁵² Stratis Anagnostou, *H Oικιστική Εξέλιξη της Λεσβου (1462-1912) Η Μεταβαση Απο Την Αγροτική Συγκροτηση του Χωρου Στην Αστική Διαρθρωση Του*, Ege Üniversitesi Coğrafya Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Midilli 2004, s. 435.

⁵³ İcmal defteriyle mufassallar arasında yapılan karşılaştırmada mufassallar defterlerdeki yekun hesaplamalarında bazı küçük hesaplama hataları olduğu görülmüştür. Bu nedenle Karal tarafından verilen ve zikredilen diğer kaynakların da aynen verdiği genel toplam olan 30.323 kişi ile bizim yeniden hesaplayarak elde ettiğimiz 30.390 rakamı arasındaki 67 kişilik fark bu küçük hesap hatalarının bir sonucudur. Ayrıca mufassal defterinde gösterilmiş olan Midilli Kazası'nda ikamet edip diğer devlet tebaasından olduğunu iddia eden 21 kişi (BOA, NFS.d. 3788, vr. 92b) icmal defterinde yer almamaktadır. Bu eksiklik icmal defterinin zamanla yıpranması ve bu kısmın kaybolması ya da en başından gözden kaçmasıyla alakalı olabilir.

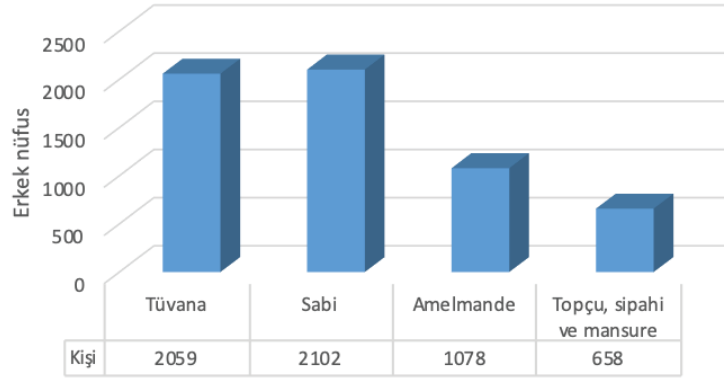
rakamlar dikkate alındığında pek değişmemekte, Müslüman nüfusun toplam nüfus içindeki oranı % 19 olarak kalmaktadır⁵⁴.

Midilli Adası'nın Müslüman-Gayrimüslim Nüfus Oranı

Bahse konu ilk nüfus sayımı sonuçları üzerinde yapılan muhtelif çalışmalarda bölgelerin toplam nüfusunu tahmin edebilmek için nüfus sayımında elde edilen toplam rakam iki ile çarpılmıştır. Daha önce de bahsedildiği gibi ilk genel nüfus sayımında, sadece erkekler dikkate alınmıştır. Bu genel yaklaşımdan hareketle Midilli Adası'nın bu dönemdeki kadın-erkek toplam nüfusunun 60.738 olduğu tahmin edilebilir. Diğer yandan bu hesaplama yönteminin doğruluğu her zaman sorgulamaya açıktır.

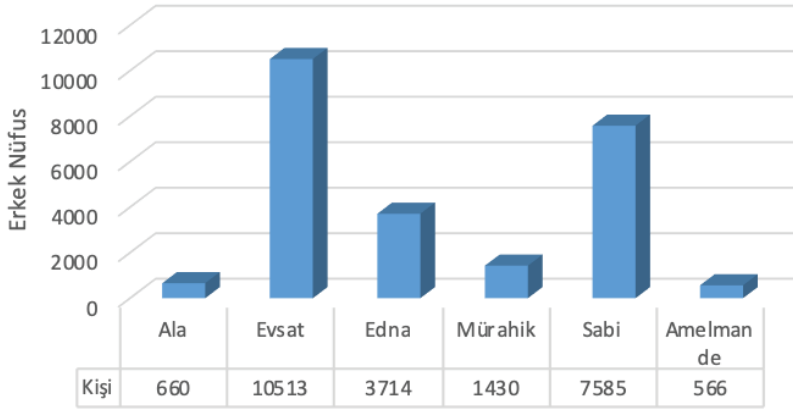
Midilli Adası'ndaki Müslüman Nüfus Yapısı

⁵⁴ Krş: Machiel Kiel, "Midilli", *DİA*, 30, s. 12. Bu arada, 19. Yüzyılın ilerleyen dönemlerinde sayıca artmış olmakla birlikte Müslüman nüfusun oran olarak Midilli'deki gayrimüslim Rumların gerisinde kaldığından Müslümanların toplam nüfus içindeki oranında birkaç puanlık düşüş söz konusudur: Metin Ünver, *Midilli Adası'nın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi 2016, s. 208-217.

Yukarıdaki grafikte, sayım sonuçlarından hareketle Midilli Adası'ndaki toplam Müslüman erkek nüfusun yapısı verilmiştir. Buna göre toplam 5897 kişiden oluşan Müslüman erkek nüfusun % 34,9'u (2059 kişi) tüvana yani askerliğe elverişli bulunmaktaydı. Diğer bir ifadeyle bunlar 12-41 yaşları arasındaydı. Toplam Müslüman erkek nüfusun % 35,6'sı (2102 kişi) ise sabi olup yaşları 0 ila 11 arasında değişmekteydi. Midilli Adası'ndaki Müslüman nüfusun % 18,2'sinin (1078 kişi) amelmande yani çalışamayacak yaşta olduğu tespit edilmiştir. Son olarak % 11,3'ü topçu, sipahi ve mansure askerlerinden oluşmaktaydı. Aşağıda açıklandığı üzere, büyük bölümü Midilli Kazası'nda ikamet etmekle birlikte, bu askeri zümre ada içinde dağılmış durumdaydı.

Midilli Adası'ndaki
Gayrimüslim Nüfusun Yapısı

Midilli Adası'ndaki gayrimüslimlerin, sayımında esas alınan kategorilere göre nüfus yapısının gösterildiği yukarıdaki tabloda 14.887 kişinin cizye mükellefi olarak tespit edildiği görülmektedir. Bu ise toplam gayrimüslim erkek nüfusun % 60,7'sine karşılık gelmektedir. Ödenmesi öngörülen cizye miktarları üzerinden bir hesaplama yapılırsa toplam mükelleflerin % 70,5'i evsat (orta) mükellef olarak tespit edilmiş, bunu % 24,9 ile edna (en az) ve % 4,6 ile âlâ (en yüksek) seviyeler takip etmiştir. Midilli Adası'na ait mufassal nüfus defterlerinde 13 yaşından itibaren cizye mükellefiyetinin başlatıldığından yukarıda bahsedilmiştir. Bu durumda bahsi geçen cizye mükellefi % 60,7 aynı zamanda 13 yaş üzeri nüfusun oranıdır. 0-12 yaş arası gayrimüslim erkek nüfus ise toplam nüfusun % 36,8'ini (9015 kişi) meydana getirmektedir. Gayrimüslim nüfusun % 2,3'ü ise iş göremeyecek yaşta olup amelmande olarak kaydedilmiştir.

Midilli Adası'nın Nüfusunun Kaza ve Köy Ölçeğinde Dağılımı

1830 yılı itibariyle Midilli Adası'nın genelinde Midilli ve Molova kazaları merkezlerindeki mahalleler hariç toplam 78 köy bulunuyordu*. Midilli Kazası, merkezde 8'i Müslüman ve 8'i Rumlarla meskun 16 mahalle ve kaza dahilinde 29 köye sahipti. Bu köylerden 16'sında Müslüman nüfus bulunmaktaydı. 10 köyde Müslümanlar ve Rumlar birlikte yaşıyorlardı. Bunlar Göle, Sarılıca, Lutra, Üsküplü, Mesagros, İpboz, Balçıksarı, Uskunda, Katranoz ve Afalona köyleridir. Keramia (Kelimye), Kokmidos, Şuyana, Komî, Ayani ve Sabuni köyleri ile Midilli Kalesi dahilinde bulunan Hüdaverdi, Kal'a-i Bâlâ, Kal'a-i Süfla, Abdülbaki, Abdi Bey Mescidi, Balizade, Çavuş Camii ve Ali Efendi mahallelerinde yalnızca Müslümanlar yaşamaktaydı.

Tablo-1 MİDİLLİ KAZASI NÜFUS DAĞILIMI			
Midilli Kazası	Müslüman	Gayrimüslim (Rum Ortodoks)	Toplam
Midilli Kalesi ve civarı	766	-	766
Midilli Kasaba Merkezi	-	2.013	2.013
Midilli Kazasına Bağlı Köyler	1.247	6.859	8.106
Toplam	2013	8872	10.885 (% 36)

Tablo-1'de verilen rakamlardan hareketle Müslümanların Midilli Kazası'nın toplam nüfusundaki oranının % 18,5 olduğu söylenebilir. Bunlardan Midilli merkezindeki toplam 766 Müslüman, kale dahilindeki 8 mahalle ve merkeze yakın dört köyde ikamet ediyordu. Buna mukabil merkezdeki 2013 kişiden oluşan gayrimüslim nüfus toplam yedi mahallede oturuyordu. Midilli Kazası'na bağlı köylerde ise 1247 Müslüman, 6838 gayrimüslim olmak üzere toplam 8085 kişi yaşıyordu. Midilli Sancağı'nın merkezi olan Midilli Kazası bu dönemde Molova Kazası'ndan biraz daha az nüfusu ile ikinci büyük yerleşim yeri idi. Aşağıda Midilli Kazası'nın her bir mahalle ve köyündeki erkek nüfusun, sayımda uygulanan sınıflamaya göre dağılımı ve miktarı verilmiştir.

* Aşağıdaki tablolarda yer alan köy isimlerinin yazımında Osmanlı Türkçesi ve Yunanca kullanım dikkate alınmaya çalışılmış, bu noktada her iki dildeki haritalardan yararlanılmıştır. İsimlerin Osmanlı Türkçesi imlasiyla yazılmasında genellikle telaffuzun esas alındığı bilinen bir durumdur. Bunun yanında, Midilli özelinde birçok köy buralarda yaşayan Müslümanlar tarafından farklı, bazen Yunanca isme yakın bazen ise tamamen değişik bir isimle anıldıklarından, günümüzde bu köylerin yerinin tespiti açısından mümkün olan durumlarda köy isimlerinin varyant(lar)ı tablolarda köşeli parantez içinde gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo-2 Midilli Kalesi'ndeki Müslüman Nüfus	Tüvana	Sabi	Amelmande	Topçu ve Sipahi	Toplam
Hüdaverdi Mahallesi	32	40	24	21	117
Kal'a-i Bâlä Mahallesi	29	26	22	30	107
Kal'a-i Süfla Mahallesi	16	28	21	24	89
Abdülbaki Efendi Mahallesi	14	17	12	15	58
Abdi Bey Mescidi Mahallesi	5	9	6	2	22
Balizade Mahallesi	10	10	9	8	37
Çavuş Camii Mahallesi	34	31	25	18	108
Ali Efendi [Alifanta] Mahallesi	27	22	15	14	78
Katirtoz [Katranoz/Kato Tritos] Karyesi	2	5	6	12	25
Uskunda [Skunda] Karyesi	4	6	3	5	18
İpboz [İpios/Hppios] Karyesi	19	27	17	35	98
Afalona Karyesi	2	3	3	1	9
Toplam	194	224	163	185	766

Midilli Adası'nın H. 1246 sayımı sonuçlarının kaydedildiği defterlerden elde edilen Tablo-2'de Midilli Kazası merkezindeki mahallelerde ve yakın köylerde yaşayan Müslüman nüfusun, coğrafi dağılımı verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere merkez kazanın mahalle ve köylerindeki toplam nüfus içinde tüvana olarak belirlenen yani askerliğe uygun kişi sayısı 194 olup Midilli Kalesi dahilindeki toplam nüfusun dörtte birinden biraz fazladır. Sabi yani yaşları 12'den küçük olan erkek nüfus ise kale dahilindeki toplam nüfusun neredeyse 1/3'üne teka-bül etmektedir. Bunun yanında nüfusun yaklaşık dörtte biri topçu ve süvari idi.

Tablo-3 Midilli Kazası Merkezinin Gayrimüslim Nüfusu	Âlâ	Evsat	Edna	Mürahik	Sabi	Amelmande	Toplam
Aya Tarab [Aghios Therapontas] Mahallesi	49	138	12	25	125	3	352
Mahalle-i Cedid	1	119	6	16	99	-	241
Mahalle-i Sarıbaba	7	98	9	10	85	-	209
Aya Simon [Simeon] Mahallesi	43	145	35	24	113	1	361
Aya Yorgi ve Aya Apostol Mahallesi	13	69	11	40	13	-	146
Aya Todori [Thedori] Mahallesi	10	107	21	13	50	2	203
Metropolid Mahallesi (Despot ve tebaası: 5 nefer)	20	50	7	7	44	-	133
Kolpar nam-ı diğer Liman-ı Atik Mahallesi	13	195	28	103	28	1	368
Toplam	156	921	129	238	557	7	2013

Midilli Kazası'nın merkezindeki gayrimüslim nüfusun dağılımının gösterildiği yukarıdaki tablodan hareketle kaza merkezinde Müslüman-gayrimüslim oranının (766: 2013) yaklaşık 1/3 olduğu söylenebilir. Kaza merkezindeki gayrimüslim nüfusun yarısından biraz fazlası yani 1206 kişi cizye vergisi mükellefi olarak tespit edilmiştir. Toplam 921 kişi ile kaza nüfusunun çok büyük bölümünün orta seviyede (evsat) cizye mükellefi olarak kaydedildiği görülmektedir. Tabloda yer alan Metropolid Mahallesi, isminden de anlaşılacağı üzere Rum metropolitin yaşadığı mahalleydi. Metropolit ve maiyetinin yer aldığı beş kişi için herhangi bir cizye kategorisi belirtilmemesine dikkat çekmek gerekir. Ergenliğe girmek üzere olan 238 kişi (mürahik) ile birlikte 13 yaşından küçük çocuk sayısı 795'tir. Bu bakımdan sancak merkezindeki gayrimüslim nüfusun en az 1/3'ünün çocuk yaşta olduğu söylenebilir.

Tablo-4 Midilli Kazası'ndaki Müslüman Nüfus	Tüvana	Sabi	Amelmande	Topçu ve Sipahi	Toplam
Kelimye [Keramia] Karyesi	7	26	4	13	50
Kokmidos Karyesi	15	16	7	10	48
Göle Karyesi	51	45	23	20	139
Şuyana Karyesi	5	6	4	5	20
Sarılıca Karyesi	17	32	19	33	101
Komi Karyesi	6	12	9	24	51
Balçıksarı Karyesi	32	29	18	26	105
Lutra Karyesi	1	-	2	-	3
Perakende Muhacirîn	140	132	44	-	316
YERA NAHİYESİ Üsküplü [Skopelos] Karyesi	31	60	41	54	186
Mesagros Karyesi	36	30	17	32	115
Ayani Karyesi	10	22	7	27	66
Sabuni Karyesi	11	18	5	13	47
Toplam	362	428	200	257	1247

Midilli Kazası'nda Müslümanların yaşadığı köylerdeki nüfus miktarına ait Tablo-4'ten hareketle Göle, Balçıksarı, Sarılıca ve Üsküplü köylerinin bu dönemde en fazla Müslüman nüfusa sahip köyler olduğu söylenebilir. Bunlardan Sarılıca merkeze yakın bir konumdaydı. Müslümanların Üsküplü Rumların Skopelos olarak adlandırdıkları köy ise Midilli Kazası'nın güney doğusunda yer alan Yera (Gera) Körfezi'ne komşu bir bölgede idi. Bölgenin nahiye olarak adlandırılması ve tabloda belirtilen dört köyün ayrı bir şekilde gruplanması klasik Osmanlı timar uygulamasından gelen bir adlandırmanın devamından başka bir şey değildir⁵⁵. Tablodaki toplam nüfus içinde topçu ve sipahi olarak kaydedilmiş olanların hatırı sayılır bir orana sahip oldukları görülmektedir. Bunun yanında tüvana ve sabi olarak toplam 790 kişi tespit edilmiştir ki bunlar kazanın toplam nüfusunun yaklaşık 2/3'üne karşılık gelmektedir.

⁵⁵ İlhan Şahin, "Nahiye", *DIA*, 32, İstanbul 2006, s.307.

Son olarak, tabloda dikkat çekilmesi gereken bir husus 316 kişiden oluşan "perakende muhacirin"dir. Aslen Egriboz Adası ahalisinden olup yerlerini terk eden bu göçmenlerin Midilli kasabasında ikamet ettikleri anlaşılıyor⁵⁶.

Tablo-5 Midilli Kazası'ndaki Gayrimüslim Nüfus	Âlâ	Evsat	Edna	Mürâhik	Sabi	Amelmânde	Toplam
Halka Karyesi	-	76	12	7	56	2	153
Midillü	2	160	11	11	75	-	259
Göle Karyesi	4	143	20	10	67	4	248
Mandemânde Karyesi	25	454	12	31	259	14	795
Mistagna Karyesi	3	103	5	6	49	1	167
Pigi Karyesi	-	24	2	2	6	-	34
Sarılıca Karyesi	2	127	7	9	48	3	196
Morya Karyesi	3	209	16	13	149	3	393
Afalona Karyesi	1	96	8	29	8	-	142
Bakla [Pamphila] Karyesi	1	177	3	15	29	5	230
Aya Marina Karyesi	2	108	5	14	67	2	198
Kapani [Kapanos] Karyesi	1	92	5	12	51	-	161
Pligonio Karyesi	2	64	3	2	51	3	125
Lutra Karyesi	-	150	13	18	92	1	274
Asomatos Karyesi	2	109	8	6	44	4	173
Uskunda Karyesi	4	97	4	1	53	1	160
Katranoz Karyesi	4	77	6	6	63	-	156
Ayasu [Agiastos] Karyesi	41	757	54	55	481	32	1420
İppios Karyesi	4	97	10	6	42	-	159
Perakende Reaya	1	43	3	6	13	1	67
Diğer Devletlerin Tebaası Olduğunu İleri Sürenler	-	16	-	-	5	-	21
YERA NAHİYESİ							
Üsküplü [Skopelos] Karyesi	15	217	20	10	128	-	390
Mesagros Karyesi	13	139	12	8	118	-	290
Papazlık [Papados] Karyesi	3	122	2	7	87	-	221
Plakados Karyesi	3	59	3	9	30	2	106
Balço Karyesi	10	170	27	12	101	1	321
Toplam	146	3870	271	305	2167	79	6859

⁵⁶ BOA, NFS.d. 3788, vr. 89b-91b.

Tablo-5'te Midilli Kazası dahilindeki köylerde yaşayan gayrimüslim erkeklerin nüfus miktarı ve bunların sayımda esas alınan kategorilere göre dağılımı gösterilmiştir. Kaza dahilindeki köylerde toplam 4287 kişi cizye vergisi mükellefi olarak kaydedilmiştir. Evsat (orta sınıf) kategorisi 3886 kişi ile bu mükellefler arasında büyük bir ağırlığa sahiptir. Diğer taraftan henüz vergi mükellefi olmayan yani 13 yaşından küçük gayrimüslim erkek sayısı 2477 olup, bunlardan 305'i ergenlik çağına girmek üzeredir. Buna göre Midilli Kazası'na bağlı köylerdeki gayrimüslimlerin en az 1/3'ünün çocuk olduğu söylenebilir. Bu oran tabloda yer alan köylerdeki genç nüfusun yüksekliğine işaret etmektedir.

Yukarıdaki tablodan hareketle Mandemande, Ayasu, Morya ve Üsküplü'nün Midilli Kazası'nın en fazla gayrimüslim nüfusuna sahip köyleri olduğu anlaşılıyor. Bunlardan en büyüğü 1420 erkek nüfusa sahip Ayasu ya da Yunanca ismiyle Agiasos Midilli Adası'nın güneyinde, Yera Körfezi'nin batısında yer almaktadır. Önceki tablo ile birlikte değerlendirildiğinde Göle ve Üsküplü köylerinin Müslüman ve gayrimüslim nüfusun birlikte yaşadığı büyük yerleşim yerleri olduğu görülecektir. Tabloda ikinci sırada bir köy gibi kaydedilen Midilli'nin aslında ayrı bir yerleşim yeri olmadığı, o sırada köylerde bulunan aslen Midilli kaza merkezinde ikamet etmekte olan gayrimüslim nüfusun bu başlık altında kaydedildiği belirtilmelidir⁵⁷. Son olarak yukarıdaki tabloda perakende reaya olarak gösterilen 67 kişinin birkaç sene önce asıl vatanlarını terk edip Midilli'ye gelmiş ve avarız hanesine kaydedilmemiş oldukları anlaşılıyor⁵⁸. Diğer taraftan aslen Midillili olmakla birlikte, temin ettikleri patentaları göstererek cizyeden muaf olmak iddiasına kalkışan 21 kişi, tabloda da gösterildiği üzere görevliler tarafından evsat derecede cizye mükellefi olarak kaydedilmiştir⁵⁹.

Tablo-6			
MOLOVA KAZASI NÜFUS DAĞILIMI			
Molova Kazası	Müslüman	Gayrimüslim (Rum Ortodoks)	Toplam
Merkez ve bağlı köyler	3.122	8.228	11.350
Toplam	3.122	8.228	11.350 (% 37)

Molova Kazası idari olarak bu dönemde Midilli Adası'nın kuzeyinden en batısına kadar geniş bir alana yayılmıştı. Sayım sonuçlarına göre Midilli Sancağı'nın en kalabalık bölgesi Molova Kazası olup toplam 11.350 erkek nüfusun 3122'si Müslüman ve 8228'i gayrimüslim idi. Midilli Adası'nın toplam nüfusu içinde % 37 orana sahipti.

Molova Kazası'nın merkezindeki toplam yedi mahalleden Hasan Reis, Pars-zade, Şükufe ve Muhyiddin mahallesinde Müslümanlar; Aya Kiryazi, Tak-

⁵⁷ BOA, NFS.d. 3789, vr. 17a-18a.

⁵⁸ BOA, NFS.d. 3788, vr. 92a.

⁵⁹ BOA, NFS.d. 3788, vr. 92b.

siyar ve Aya Pandelimon mahallelerinde ise Rumlar ikamet ediyordu. Molova Kazası'na bağlı 25 köyden 15'inde Müslüman ve Rumlar birlikte yaşamaktaydı. Bunlar Agra, Aktoronda (Pterounda), Arina, Çömlek, Halka, Filia (Filibe), Herse (Eressos), Hidre, İskamye (Skimia), İşlemtopu, Kapye (Kapi), Mesatopi, Vafyo (Vafios), Anamutya (Anamotia) ve Yelya (Yela) idi. Nüfusu sadece Müslümanlardan meydana gelen beş köy ise Aryona (Argennos), Bigado (Ligados), Klapados, Kastado ve Kal'a-i Sigr'i'yd.

Tablo-7 Molova Kazası'ndaki Müslüman Nüfus	Tüvana	Sabi	Amelmande	Topçu ve Sipahi	Toplam
Hasan Reis Mahallesi	50	57	24	14	145
Pars-zade Mahallesi	81	67	52	17	217
Muhyiddin Mahallesi	22	29	20	8	79
Şükufe Mahallesi	39	32	36	14	121
Çömlek (Skalohori) Karyesi	202	167	76	16	461
Petre Karyesi	25	16	10	-	51
Petrecik Karyesi	25	20	4	-	49
Aryona [Argennos] Karyesi	13	14	8	-	35
İskamye [Sikamia] Karyesi	46	63	25	-	134
Halka Karyesi	32	15	8	-	55
Kapye [Kapi] Karyesi	78	76	43	7	204
Vafyo [Vafios] Karyesi	22	20	14	1	57
Ligado [Bigado] Karyesi	22	16	11	2	51
Yelya [Yela] Karyesi	57	45	19	3	124
İşlemtopu Karyesi	34	32	21	3	90
Klapados Karyesi	53	63	23	1	140
Kastado Karyesi	12	14	7	-	33
Filibe [Filye/Filia] Karyesi	52	73	24	2	151
Anamutya [Anemotia] Karyesi	73	53	26	3	155
Hidre [Hidira] Karyesi	38	28	15	2	83
Aktoronda [Pterounda] Karyesi	63	72	39	4	178
Agra Karyesi	59	73	27	19	178
Misatopi [Mesotopos] Karyesi	12	23	8	2	45
Herse [Eressos] Karyesi	49	56	29	21	155
Kal'a-i Sigr'i Karyesi	3	41	8	46	98
Muhacir	11	17	5	-	33
Toplam	1173	1182	582	185	3122

Sayım sonuçlarına göre Müslümanların Molova Kazası'nın genelindeki oranı % 27,5'tir. Molova Kazası'ndaki Müslüman nüfusun mahalle ve köylere göre dağılımının gösterildiği tablo-7'den hareketle toplam 3122 kişiden müteşekkil Müslüman erkek nüfusun yaklaşık 1/6'sının kaza merkezindeki dört mahallede (Hasan Reis, Pars-zade, Şükufe ve Muhyiddin) ikamet ettiği söylenebilir. Bundan sonra, 461 erkek nüfusa sahip Çömlek Karyesi (Skalohori)'nin büyük bir mahalle olduğu görülüyor. Aşağıda tablo-8'de gösterildiği üzere hatırı sayılır bir gayrimüslim nüfusu da olan Çömlek Karyesi karma bir yerleşim yeri idi. Midilli Adası'nın kuzeybatısında yer alan Çömlek Karyesi'nden sonra Müslüman nüfusun Kapye (Kapi) Karyesi'nde de yoğun olduğu söylenmelidir. Bunun dışında adanın en batısında, III. Osman döneminde yapılan hisardan sonra yerleşimin önem kazandığı Sigri'nin nüfusu tamamen Müslümanlardan meydana gelmekteydi. Sigri'deki 98 Müslüman erkeğin yarısına yakını (46 kişi) topçu ve sipahiler oluşturuyordu. 41 kişi de sabi olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde askerî personel ve ailelerinin yaşadığı bir yer olan Sigri Kalesi'nin küçük olması nedeniyle yerleşimin kalenin dışına doğru, bir köy şeklinde gelişmiş olması muhtemeldir. Coğrafi olarak hem sancak merkezine hem de Batı Anadolu kıyılarına uzak olmalarına rağmen Müslüman yerleşimin Molova Kazası'na bağlı 4 mahalle ve 21 köye dağılmış olması 15. yüzyılın ortalarında Osmanlı hâkimiyetine giren adayı kalıcı bir yerleşim yeri olarak benimsemeleri ve sahiplenmeleriyle ilgili olmalıdır. Yukarıdaki tabloya göre Molova Kazası'nda yaşayan toplam Müslüman nüfusun yaklaşık 1/3'ü askerliğe elverişlidir. 1/3'ünden biraz fazlası (1182 kişi) ise 12 yaşından küçük, yaklaşık 1/6'sı (582 kişi) ise ileri yaştadır. Bu bakımdan Molova Kazası'ndaki Müslüman nüfusun yaş ortalamasının düşük olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Diğer taraftan tablo-7'de *muhacir* olarak gösterilen 33 kişiden 24'ü aslen Egriboz Adası ahalisinden ve 9'u Midilli Adası'nın farklı bölgelerinden olup bir süredir Molova Kazası'nda *misafir* olarak ikamet etmekteydiler⁶⁰.

⁶⁰ BOA, NFS.d. 3788, vr. 93b.

Tablo-8 Molova Kazası'ndaki Gayrimüslim Nüfus	Âlâ	Evsat	Edna	Mürahik	Sabi	Amelmande	Toplam
Aya Kiryazi Mahallesi	11	60	67	19	67	20	244
Taksiyar Mahallesi	-	30	52	9	50	6	147
Aya Pandelimon Mahallesi	6	47	71	11	64	9	208
Petre Karyesi	10	68	98	17	87	6	286
Arina Karyesi	2	64	49	26	62	9	212
Petrecik Karyesi	1	50	35	14	52	2	154
Çömlek (Skalohori) Karyesi	7	119	135	12	101	15	389
İşlemetopu Karyesi	7	114	60	16	68	8	273
Yelya [Yela] Karyesi	7	166	96	17	118	26	430
Kapye [Kapi] Karyesi	9	142	105	29	168	20	473
İstipsa [Stipsi] Karyesi	6	134	159	32	159	9	499
Telonia [Adissa] Karyesi	15	242	230	41	253	26	807
Herse [Eressos] Karyesi	10	130	122	28	197	14	501
Misetopi [Mesatopos] Karyesi	2	105	75	14	157	16	369
Agra Karyesi	5	112	100	22	69	17	325
Aktoronda [Pterounda] Karyesi	4	53	70	16	52	7	202
Chidira [Çetire] Karyesi	-	20	14	4	17	3	58
Reme [Revme] Karyesi	2	29	26	3	33	1	94
Hidira [Hidre] Karyesi	2	63	63	10	67	8	213
Vafios [Vafye] Karyesi	1	18	42	4	33	3	101
Anamotia [Anamutya] Karyesi	3	86	72	18	67	15	261
İskamyë [Skimia] Karyesi	6	94	97	18	92	17	324
Lafonas Karyesi	1	76	62	23	66	7	235
Halka Karyesi	1	32	44	6	33	6	122
Filibe [Filia-Filya] Karyesi	7	161	96	22	167	15	468
Yüksek Manastır	4	22	18	1	5	9	59
Küçük Manastır	-	8	5	-	-	2	15
Vatusa [Vatousa] Karyesi	18	118	134	20	134	9	433
Kitado [Skoutaros] Karyesi	2	83	68	30	125	11	319
Perakende Reaya	-	2	4	-	1	-	7
Toplam	149	2448	2269	482	2564	316	8228

Tablo-8'den anlaşılacağı üzere Molova Kazası, Midilli Adası'nda nüfus açısından gayrimüslim Rumların yoğun olduğu ikinci idari üniteydi. Sayımın yapıldığı dönemde Midilli Adası'ndaki toplam gayrimüslim nüfusun % 33,6'sı Molova Kazası'nda yaşamaktaydı. Nitekim yukarıdaki tabloda gösterildiği üzere, Molova Kazası'nda üç mahalle ve 26 köyde gayrimüslim nüfus vardı. Bunlardan 12 köydeki erkek nüfus 300'ün üzerindeydi. 807 gayrimüslim erkek nüfusa sahip Telonia (Adissa) Karyesi'nin oldukça büyük bir yerleşim yeri olduğu söylenebilir. Bunun yanında, bir önceki tabloda gösterilen Müslüman erkek nüfus da dikkate alınırsa karma bir köy olan Kapye (Kapi) ve Yelya (Yela)'nın da büyük köylerden olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir karma köy olan Filibe (Filia) Karyesi de büyük yerleşim yerlerindedir. Tabloda yer alan Yüksek Manastır ve Küçük Manastır adlı iki yerleşim yerinin sakinleri, isimlerinin de işaret ettiği üzere, büyük ihtimalle gayrimüslim din adamlarıydı. Midilli Kazası'ndan bahsedilirken metropolit ve maiyetinden cizye alınmadığına işaret olunmuştu. Burada durum biraz farklı olup bahsi geçen iki manastır yerleşimindeki toplam 74 kişiden 57'si gelirlerine göre değişen ölçüde cizye vergisi mükellefi olarak kaydedilmiştir. Diğer taraftan perakende reaya olarak kaydedilen yedi kişiden altısı için de çeşitli seviyelerde cizye mükellefiyeti öngörülmüştür. Bu yedi kişi aslî vatanlarını terk edip birkaç senedir Molova Kazası'nda yaşamaktaydı⁶¹. Bu dönemde asil memleketlerini terk edip Midilli Adası'nın muhtelif bölgelerinde yaşamakta olan Müslüman ve Hristiyan bir grup muhacirin varlığının kayıt altına alınmış olması, sayım görevlilerinin Midilli Adası özelinde titiz bir çalışma yürüttüklerini göstermektedir.

Cizye mükellefiyeti açısından bakıldığında Molova Kazası'nda da gayrimüslim nüfusun çoğunluğu orta (evsat) seviye (2448 kişi) olarak kaydedilmiştir. Bunu 2269 kişi ile en alt (edna) seviye takip etmektedir. Kaza dahilinde sadece 149 kişi (% 1,81) en yüksek (âlâ) seviyede vergi yükümlüsü olarak kaydedilmiştir. Molova Kazası'ndaki cizye mükellefinin sayısı 4866 olup kazanın toplam nüfusunun % 59,1'ine karşılık gelmekteydi. Kazadaki mürahik (482 kişi) ve sabi (2564) nüfusun toplamı dikkate alındığında, buradaki toplam nüfusun % 37'sinin 12 ve daha küçük yaşta olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle Molova Kazası'ndaki gayrimüslim erkek nüfusun 1/3'ünden biraz fazlası çocuklardan meydana geliyordu.

Tablo-9			
KALONYA KAZASI NÜFUS DAĞILIMI			
Kalonya Kazası	Müslüman	Gayrimüslim (Rum Ortodoks)	Toplam
Bağlı köyler	762	7.393	8.155
Toplam	762	7.393	8.155 (% 27)

⁶¹ BOA, NFS.d. 3790, s. 173.

Kalonya Kazası adını köylerin etrafında yerleştiği Kalonya Körfezi'nden almaktaydı. Coğrafi olarak adanın orta ve güney bölümlerine yayılmıştı. Kapsadığı köy sayısı bakımından Midilli ve Molova'dan sonra gelmekteydi. Yukarıdaki tabloda gösterildiği üzere Kalonya Kazası'nda 762 Müslüman ve 7393 gayrimüslim olmak üzere toplam 8155 erkek ikamet etmekteydi. Midilli Adası'ndaki toplam nüfusun % 27'sini içeren Kalonya Kazası'ndaki 24 köyden; Polihnit (Polichnitos), Dafia, Lisgor (Lisvori), Parakila (Paraşila), Vasilcot (Vasilika) ve Vrisa (Virişa/Evreşe) köylerinde Müslümanlar ile Rumlar bir arada yaşamaktaydılar. Geriye kalan köylerden 14'ü sadece Rumlardan ve dördü ise sadece Müslümanlardan meydana geliyordu. Bu köyler; Arina, Cumalı, Simurya ve Agriya idi.

Tablo-10 Kalonya Kazası'ndaki Müslüman Nüfus	Tüvana	Sabi	Amelmande	Mansure ve Sipahi	Toplam
Arina Karyesi	40	24	17	4	85
Cumalı Karyesi	25	12	16	1	54
Simurya Karyesi	29	26	10	-	65
Dafia Karyesi	51	41	18	3	113
Praşle [Parakila] Karyesi	66	81	31	2	180
Agriya Karyesi	18	15	6	8	47
Vasilika [Vasilcot] Karyesi	32	24	18	8	82
Polichnitos [Polihnit] Karyesi	36	22	8	1	67
Lizvori Karyesi	19	15	7	1	42
Evreşe [Vrisa/Virişa] Karyesi	14	8	2	3	27
Toplam	330	268	133	31	762

Müslümanlar Kalonya Kazası'nın toplam nüfusunun % 9,3'ünü meydana getirmekteydiler. Tablo-10'dan anlaşıldığına göre, burası aynı zamanda Müslüman nüfus barındıran köy sayısı en az olan idari üneydi. En fazla Müslüman nüfusa 180 erkek ile Praşle (Parakila) ve 113 erkek ile Dafia karyeleri sahipti. Nüfus yapısı bakımından adı geçen iki köy de karmaydı. Yalnızca Müslüman nüfusa sahip dört köyden en büyüğü ise 85 erkek nüfusuyla Arina Karyesi'ydi. Tablodan anlaşıldığına göre, Kalonya Kazası dahilindeki Müslüman erkeklerin 330'u askerlik açısından elverişli bulunmuştu. Midilli Sancağı'ndaki üç kaza arasında en az topçu ve sipahi nüfusa sahip olanı 31 kişiyle Kalonya Kazasıdır. Kazada 0-12 yaş arasındaki toplam Müslüman erkek sayısı ise 268 olup bu da kaza dahilindeki toplam Müslüman nüfusun % 35'ine tekabül etmektedir.

Tablo-11 Kalonya Kazası'ndaki Gayrimüslim Nüfus	Âlâ	Evsat	Edna	Mürâhik	Sabi	Amelmande	Toplam
Akrona [Aşruna] Karyesi	17	155	72	20	111	7	382
Aya Paraskevi Karyesi	24	398	75	83	240	15	835
Kulomidados Karyesi	4	138	37	6	59	-	244
Kerami [nam-ı diğer Cerani] Karyesi	3	75	8	9	45	1	141
Dafia Karyesi	1	112	17	7	69	-	206
Papiana Karyesi	1	40	8	4	26	1	80
M. Limonos Manastırı	5	36	23	-	-	4	68
Parakila [Prakila] Karyesi	3	94	61	16	98	15	287
Polichnitos [Polihnit] Karyesi	12	548	225	52	338	12	1187
Vasilcot [Vasilika] Karyesi	3	136	43	11	68	6	267
Lizvori [Lizdor] Karyesi	2	31	79	11	80	4	207
Virişa [Evreşe/Vrisa] Karyesi	3	240	131	19	150	4	547
Anbeliko [Ampelikko] Karyesi	1	113	38	7	70	8	237
Pilmar [Plomari] Karyesi	130	1142	228	160	943	87	2690
Patentalı Reaya	-	-	-	-	-	-	15
Toplam	209	3258	1045	405	2297	164	7393

Tablo-11'de gösterildiği üzere Kalonya Kazası'nın en büyük yerleşim yeri 2690 erkek nüfus ile Pilmar (Plomari) karyesiydi. Onu 1187 kişiyle Polichnitos (Polihnit) ve 835 kişiyle Aya Paraskevi karyeleri takip ediyordu. Adanın güney doğusunda yer alan Pilmar ve yine adanın güneydoğusunda, Kalonya Körfezi'ne komşu bir konuma sahip Polihnit karyeleri giderek artan nüfuslarına paralel olarak 19. yüzyılın son çeyreğinde ayrı birer nahiye ve kaza olarak teşkilatlandırılmışlardır⁶². Müslümanların Evreşe dedikleri Vrisa (547 kişi) ve Akrona (382

⁶² Metin Ünver, *Midilli Adası'nın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)*, s. 97-99.

kişi) karyeleri büyük yerleşim yerlerindendi. Bir önceki tabloda gösterildiği üzere isimleri zikredilen köylerden Vrisa ve Polihnit'te Müslümanlar ile Rumlar birlikte yaşamaktaydılar.

Daha önce de bahsedildiği üzere Kalonya Kazası ahalisinden olup ellerinde İngiltere ve Rusya devletlerinden temin ettikleri patenta bulunan 15 kişiye, tabloda görüldüğü üzere herhangi bir cizye tahsisi yapılmamıştır. Cizye mükellefiyeti açısından Kalonya Kazası'ndaki toplam gayrimüslim nüfusun % 44'ü evsat (3258 mükellef), % 14,1'i edna (1045 mükellef) ve % 2,8'i âlâ (209 mükellef) olarak kaydedilmiştir. Buna göre Kalonya Kazası'ndaki toplam gayrimüslim nüfusun % 60,9'u (4512 kişi) cizye mükellefi olarak tespit edilmiştir. Kazadaki mürahik ve sabi nüfusun toplamı 2702 olup bu ise kazanın gayrimüslim nüfus toplamı içinde % 36,5'luk bir orana karşılık gelmektedir.

İlk Sayımına Göre Midilli Adası'nın Nüfusu ve Yerleşime Dair Bazı Hususlar

Yukarıda detaylı olarak ele alınan sayım sonuçlarından hareketle adanın geneline dağılmış olmakla birlikte Müslüman yerleşimin en çok Molova ve Midilli kazaları ve bunların köylerinde yoğunlaştığı söylenmelidir. Bu dönemde Midilli Adası'ndaki Müslümanlar 31 köyde ise gayrimüslim Rumlar birlikte yaşamaktaydılar. Erken bir tarihte Osmanlı idaresiyle tanışan Midilli Adası'ndaki karma köylerde Müslüman ve Hristiyanların bir arada yaşayabilmeleri cemaatler arası ilişkilerin olumlu yönde geliştiğini ve Osmanlı yönetimi altında farklı inançlara mensup iki grup arasında gelişen yakınlaşmayı göstermektedir. Ayrıca karma nüfusa sahip köylerin adanın merkezine coğrafi bakımdan en uzak yerlere kadar dağılmakta olması, bu köylerin Müslüman ve Hristiyan sakinlerinin toplumlar arası ilişkilerde güvenlik endişesi duymadıkları şeklinde yorumlanabilir.

İlk genel sayım sonuçlarına göre Midilli Adası'nın nüfusunun genç ve orta yaş ağırlıklı olduğu görülmektedir. Hristiyanların ödemesi gereken cizye miktarı açısından bakıldığında toplam nüfusun çok büyük bölümü evsat ve edna düzeyde vergi mükellefi olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla vergi dilimleri belirlenirken şahısların gelir düzeylerine dikkat edilmiş, sayım merkezde belirlenen esaslara göre gerçekleştirilmiştir. Nüfus sayımının bir amacı olan askerlik için uygun erkeklerin belirlenmesi açısından ise Müslüman erkeklerin yaklaşık üçte biri *tüvana* yani askerliğe elverişli olarak kaydedilmiştir.

Sayım verilerinden hareketle üzerinde durulması gereken diğer iki husus ise sayım sırasında taşrada olduğu kaydedilen çok sayıda kişi ile ada içinde perakende adıyla kayda geçirilen göçebe grupların varlığıdır. Sondan başlarsak, perakende kategorisinde gösterilen ve göçebe oldukları anlaşılan toplam 340 erkek mevcuttur. Bunların 316'sı Midilli merkezinde 24'ü ise Kalonya Kazası'nda bulunmaktadır. Defterde, bunların Egriboz Adası'ndan gelmiş Müslüman muhacirler olduğu ve birkaç senedir Midilli'de buldukları belirtilmiştir. Bilindiği üzere Egriboz'un da içinde yer aldığı bugünkü Ege ve Akdeniz'deki bazı adalar 1821 yılında başlayan Yunan isyanı neticesinde Osmanlı Devleti tarafından

Yunanistan'a bırakılmıştı. Burada yaşayan ve Yunan isyanı sırasında oldukça önemli zorluklara ve baskılara maruz kalan Müslümanlara, bahsi geçen adalar Yunanistan'a bırakılırken Osmanlı topraklarına göç etme izni verilmiştir. Midilli'deki Egriboz'lular ya Yunan isyanı devam ederken veya yaşadıkları topraklar antlaşma ile Yunanistan'a bırakıldığı zaman göç etmiş olmalıdırlar⁶³. Nitekim defterlerdeki birkaç seneden beri Midilli'de *misafir* olarak ikamet etmekte oldukları açıklaması, bunların isyan sırasında canlarını kurtarmak için Egriboz'u terk etmiş olduklarını düşündürmektedir. Henüz daimi bir yerleşim yeri elde edememiş olan aslen Egribozlu bu nüfus, aşağıda bahsedileceği üzere zamanla adanın hane sahibi yerleşik nüfusuna dahil olacaktır.

Midilli'den taşraya yönelik devamlılık arz eden nüfus hareketine gelince, daha çok gayrimüslimlerden meydana gelen bu kişilerin sayım esnasında Edremit, Ayvalık, Ayvacık, Kemer, Masina, İzmir, Bergama, Ödemiş, Soma, Menemen gibi Batı Anadolu şehirlerinde olduğu görülmektedir. Bu ilk genel sayıma yansıyan Midilli'deki nüfus hareketini sonraki dönemde nüfus nazırlarının konu hakkında hazırladığı defterlerden takip etmek mümkündür⁶⁴. Ege Adalarından Batı Anadolu'ya yönelik bu dönemsel göçler özellikle on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren süreklilik arz eden bir olgu halini alacaktır. Bunların bir bölümünün ticarete yönelik seyahatler ve daha büyük kısmının mevsimlik işçi göçü olduğu anlaşılıyor. Ege Denizi'nde Anadolu'ya komşu adaların çoğunda olduğu gibi Midilli özelinde de görülen bu durum buralardaki yerleşimin Anadolu ile olan yakın ilişki şüphesiz nüfus defterlerine de yansımıştır. Anadolu buradaki adalar için adeta bir hayat kaynağı olup bu olgu günümüzde de devam etmektedir.

Tanzimat Dönemine Girerken Midilli Adası'nın Nüfusu

Yukarıda açıklandığı üzere yoklamalar daha çok dönemsel nüfus hareketlerini içermektedir. Ait oldukları idari üniteye yaşanan doğum, ölüm, seyahat gibi gelişmeleri kapsayan yoklama defterleri bu yönüyle içerik bakımından genel bir nüfus değerlendirmesi için çoğunlukla yeterli veriyi barındırmaz. Bununla birlikte, elimizdeki iki kaynak Midilli Adası'nın Tanzimat döneminin ilk yıllarındaki nüfusunu on yıl öncesiyile kıyaslayarak yaşanan değişiklikleri ortaya koyma imkânı sunmaktadır. Bunlardan birisi Midilli'de görev yapmakta olan bir öğretmen tarafından kaleme alınmış eserin içindeki istatistik, diğeri ise Osmanlı Arşivinde mevcut icmal defteridir.

Midilli'deki Rum-Ortodoks okullarında öğretmenlik yapan Aristidis Georgios eserinde Midilli'nin 1840 yılındaki nüfusuna dair birtakım verilere yer vermiştir⁶⁵. Sayımın detaylarını kitabının eklerinde yayınlayan Georgios'un verilerine

⁶³ Egriboz Adası dahil Yunan isyanı sırasında Mora ve adalardaki Müslümanların maruz yaşadıkları baskı, zulüm ve zorluklar için bkz: Ali Fuat Öreñ, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul: bky Yayınları 2009, s. 239-285.

⁶⁴ Mayıs-Kasım 1833 arasında Molova Kazası'ndan taşrada bulunanlar için BOA, D. CRD 40150. Nisan-Eylül 1837 arasında Kalonya Kazası'ndan taşrada bulunanlar için BOA, Kamil Kepeci (KK) 6387.

⁶⁵ Georgios'un eserinin temininde yardımlarından dolayı Dr. Stratis Anagnostou'ya ve Yunancadan çevirileri yapan Ögr. Gör. Serap Memet'e teşekkür ederim.

göre Midilli Adası'nın toplam erkek nüfusu 36.388 olup bunun 6.122'si *Osmanlı* 30.216'sı ise *Hristiyanlardan* oluşmaktaydı. Georgios kadınlar da ekleyerek, yani erkek nüfusu iki ile çarparak Midilli'nin toplam nüfusunu 72.776 olarak hesaplamıştır⁶⁶. 1840 yılındaki toplam nüfusun kaza bazında dağılımı ve her bir kazadaki hane sayısının detayları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-12				
1840 Yılında Midilli Adası'nın Nüfusu				
Kazalar	Osmanlı		Hristiyan	
	Hane Sayısı	Erkek Nüfus	Hane Sayısı	Erkek Nüfus
Midilli	829	1798	2869	11422
Molova	1613	3558	3731	10172
Kalonya	361	766	2624	8622
Toplam	2803	6122	9224	30216

Georgios'in verileri dikkate alındığında ilk genel nüfus sayımdan sonraki on yıl içinde Midilli Adası'nın nüfusunun % 19,73 arttığı görülmektedir. 1831 yılında 30.390 olan toplam erkek nüfus 5998 kişi artarak 36.388'e yükselmiştir. Bu genel toplam içinde Midilli'deki Müslümanların ilk sayımda 5897 olan nüfusu % 3,81 artışla 6122'ye, Rum Ortodoksların 24.493 olan nüfusları ise % 23,36 artarak 30.216'ya ulaşmıştır. 1840 yılı nüfus sayımının Midilli Adası'na ait defterlerine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde henüz ulaşmak mümkün olmadığı için⁶⁷ Georgios'un yukarıda gösterilen verileri önem arz etmektedir. Bu verilerde adadaki Müslümanlar ile gayrimüslimlerin nüfus artış oranları arasında dikkat çekici bir fark göze çarpmaktadır⁶⁸.

Tanzimat döneminin hemen başında Midilli Adası'nın nüfus durumunu gösteren, Mart 1840-Şubat 1842 tarihleri arasındaki iki yıllık dönemin yoklamasına ait defter ise hem ilk sayımdan sonra nüfus hareketlerinin hem de Georgios'un sunduğu rakamların güvenilirliğinin anlaşılması açısından değerlidir. Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve tamir gördüğü anlaşılan bu icmal yoklama defterinde Midilli Kazası'nın gayrimüslim nüfusunun yer aldığı sayfa eksik olduğundan, mahalle ve köy bazındaki nüfusun H. 1246 sayımı için yukarıda yapıldığı şekilde detaylı bir dökümünün verilmesi, konu bütünlüğü açısından mümkün olmamaktadır. Mevcut defterin sonundaki özetten hareketle kazaların toplam Müslüman ve gayrimüslim nüfusu hesaplanarak, tablo halinde aşağıda verilmiştir⁶⁹.

⁶⁶ Γ.Αριστειδου [Aristidis Georgios], *Πανηγυρική Τετραλογία* [Tetralogia Panigyriki], Atina, 1863. s. 161-162.

⁶⁷ Şu an için bu sayıma ait yalnızca Midilli Kazası merkez kasabası Müslüman mahalleleri ve bağlı köylerin mufassal nüfus defteri mevcuttur: BOA, NFS. d. 3796.

⁶⁸ Diğer yandan, Midilli Adası'nda 1840 yılında yaşanan ciddi bir veba salgını neticesinde 40 bin kişinin hayatını kaybettiği ve bu salgından en fazla Müslüman nüfusun etkilendiği (Machiel Kiel, "Midilli", *DIA*, 30, s. 13) ifade edilmekteyse de bunu başka bir kaynaktan teyit etmek henüz mümkün olmamıştır.

⁶⁹ BOA, NFS. d. 3818.

Tablo-13				
1842 Yılında Midilli Adası'nın Nüfusu				
Kazalar	Müslüman		Reaya	
	Hane Sayısı	Erkek Nüfus	Hane Sayısı	Erkek Nüfus
Midilli	857	1949	4701	11522
Molova	1528	3417	3967	10421
Kalonya	371	780	2288	8738
Toplam	2756	6146	10956	30681

Tablodan anlaşıldığı üzere 1842 yılının hemen başında Midilli Adası'nın toplam erkek nüfusu 6146 Müslüman ve 30681 gayrimüslim olmak üzere 36.827 idi. Bu genel toplam Georgios'in 1840 yılı için verdiği toplam nüfus sayısı olan 36.388'in çok az üzerindedir. Diğer bir yönden, verdiği rakamlar eserinde paylaştığı nüfus istatistiğinin kaynağını belirtmeyen Georgios'in verilerinin sağlıklı kabul edilebileceğini göstermektedir. 1842'deki nüfusun kaza ölçeğinde dağılımları Georgios'in 1840 verileriyle karşılaştırıldığında konu daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu durum Georgios'in kitabında verdiği istatistikleri resmi çevrelerden elde etmiş olma ihtimalini düşündürmektedir.

1842 yılında Midilli Kazası'nın toplam nüfusu 13.471, Molova Kazası'nın 13.838 ve Kalonya Kazası'nın ise 9.518 olup 1840 yılına göre sadece Molova Kazası'nın Müslüman nüfusunda azalma söz konusudur. Daha önce toplam 3558 olan kazanın Müslüman erkek nüfusu 1842 yılında 3417'ye düşmüştür. Öte yandan diğer kazaların nüfusunda yaşanan 24 kişilik artışla Müslümanların toplam nüfusu 6146'ya yükselmiştir. 1842 tarihli bu veriler Georgios'in yayınladığı istatistikteki genel durumu doğrular vaziyettir. Daha açık bir ifadeyle Midilli Adası'nda Hristiyan Rum nüfus yaklaşık on sene önceki ilk genel sayıma göre ciddi oranda artmışken, adanın Müslüman nüfusunda aynı seviyede bir artış meydana gelmemiştir⁷⁰. Midilli Adası'ndaki Müslümanların Hristiyan Rumlar karşısındaki oranı zaman içinde Müslüman nüfus aleyhine gerilmişse de Müslüman nüfusta sayıca bir azalma olmadığı, buna karşılık Rumların nüfus artış hızlarının daha yüksek olduğu söylenmelidir⁷¹.

⁷⁰ Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin idaresindeki Akdeniz ve Ege adalarının bir kısmında Müslüman nüfus açısından benzer problemler yaşanmakta olduğunu biliyoruz. Örneğin Rodos Adası'nın nüfusunda 19. Yüzyılın ortalarından itibaren genel bir azalma olup dönemin valileri bunu önlemek için çeşitli tekliflerde bulunmuşlar, çeşitli sebeplerle Anadolu'dan uzaklaştırılan aileler dönem dönem Rodos'a yerleştirilmiştir. Rodos'un Müslüman nüfusundaki önemli azalma burada mutasarrıflık yaptığı dönemde Namık Kemal'in de dikkatini çekmiş ve bunu önlemek için çeşitli tedbirler önermiştir. Konu hakkında bilgi için bkz: Ali Fuat Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları 2006, s. 231-233. Benzer bir durumun yaşandığı Sakız Adası'nda Müslümanların zaman içinde Anadolu ve özellikle İstanbul'a göç etmeleriyle adadaki Müslüman sayısındaki azalma karşısında 1848 yılında Meclî-i Vâlâ'da alınan karar gereği merkezi idarenin izni olmadan Müslümanların adadan göç etmeleri yasaklanmıştır (Sabri Can Sannav, *Yakındönem Tarihimizde Sakız Adası (1821-1923)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 76-77.

⁷¹ Metin Ünver, *Midilli Adası'nın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)*, s. 217.

Bu arada H. 1246'da yapılan ilk genel sayımda Midilli Adası'nda karşılaşılan Egriboz göçmenleri Tanzimat döneminin bu ilk yıllarında artık kendi hanelerinde ikamet etmekteydiler. En azından 1840 yılına ait Midilli Kazası merkezi ve köylerindeki Müslüman nüfusun kaydedildiği mufassal defterdeki çeşitli notlardan Egribozluların bir kısmının Midilli merkezindeki mahalle ve köylerde yaşadıkları büyük bölümü kiralık olan hanelerde ikamet ettiği takip edilebilmektedir⁷².

Midilli Adası'nın nüfusunda Tanzimat sonrası dikkati çeken bir değişiklik ise patentali olarak kaydolunan Osmanlı tebaası kişilerin sayısındaki artış ve yeni bir grup olarak yabancı devletlerin himayesinde (hümaye-i düvel) olarak gösterilen çok sayıda kişinin varlığıdır. 1842 sayımında Midilli Kazası'nda yerliden 42 kişi ve yabancidan 2 kişi olmak üzere toplam 44 kişi patentali olarak kaydedilmiştir. Midilli Adası'nın yerlisinden 50 ve yabancıda 4 kişi olmak üzere toplam 54 kişi ise diğer devletlerin himayesinde olarak gösterilmiştir. Molova Kazası'nda 3 patentali, Kalonya Kazası'nda ise 4 patentali ile diğer devletlerin himayesinde 4 kişi olmak üzere 8 kişi vardır⁷³. 1830 sayımına ait yukarıda açıklamalar hatırlanacak olursa, o tarihte sadece *patentali* kategorisi söz konusu olup Kalonya Kazası sakinlerinden 15 kişi İngiltere ve Rusya konsoloslarından aldıkları patentalar sayesinde cizye mükellefiyeti elde etmişlerdi. Dolayısıyla süreç içerisinde yabancı devlet himayesine girenlerin sayısında kategorilerinde bir artış ve kategorisinde bir çeşitlenme söz konusudur. Diğer bir devletin himayesine girerek, işlerinde çeşitli ayrıcalık ve devlete karşı koruma elde etmek isteyen özellikle gayrimüslim Osmanlı tebaasından kişilerin sayısındaki artış Osmanlı Devleti'nin diplomatik ve ekonomik gücüyle yakından ilgili olup bu konu Tanzimat döneminin önemli bir meselesi olacaktır.

Tanzimat döneminin başlarına ait veriler ilk genel nüfus sayımından sonra Midilli Adası nüfusunda devamlı bir artış olduğunu göstermektedir. Ada nüfusunda bu genel nüfus artışı gayrimüslimler için daha yüksek oranlarda gerçekleşmişken Müslüman nüfusun artış oranı çok düşük kalmıştır. Diğer taraftan Midilli Adası'na ait arşiv kayıtları Osmanlı merkezi idaresinin Ceride Nezareti aracılığıyla nüfus verilerini ilk sayımdan sonra devamlı surette güncellediğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Midilli Adası'na ait H. 1246 (1830-1831) nüfus verileri incelendiğinde nüfusun, bu dönemde Osmanlı idaresindeki Ege adalarının coğrafi olarak en büyüklerinden olan Midilli'nin geneline dengeli bir şekilde dağıldığı görülmüştür. Ada üzerinde bulunan köylerin üçte birinden fazlası karma nüfusa sahip olup Müslüman ve gayrimüslim Rumlar buralarda birlikte yaşamaktaydılar. Midilli Adası'nın nüfusunu meydana getiren her iki toplumda da genç ve orta yaşlıların büyük ağırlığa sahip oldukları görülmektedir. İlk sayımdan sonraki on yıllık nüfus gelişimine bakıldığında Midilli Adası'nın toplam nüfusunda önemli bir artış

⁷² Krş: BOA, NFS. d. 3796.

⁷³ BOA, NFS. d. 3818, s. 14-15.

olduğu görülmektedir. Bu durumu adadaki sosyal barış ve iktisadi büyümenin bir işareti olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Bunun yanında bu on yıllık dönemde Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfusa nazaran çok az artmış olması araştırılması gereken bir husustur.

İlk genel nüfus sayımında önemli bir tecrübe elde eden Osmanlı merkez idaresinin sonraki yıllarda nüfus verilerini güncellemeye devam ettiği Midilli örneğinde çok açık bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla konu hakkında hem döneminde hem de daha sonraki yıllarda yapılan, Osmanlı Devleti'nde nüfusu hareketlerinin ve oranlarının güncel olarak takip edilmediği türünden değerlendirmeler yanlıştır. Devletin elde ettiği nüfus verilerini gizli tutarak, dışarıyla paylaşmamış olması, nüfus artışını takip etmediği şeklinde anlaşılmalıdır. Nitekim Müslüman nüfusun asker olarak, gayrimüslim nüfusun ise vergi geliri açısından sahip olduğu önem ve her iki durum için de ilk genel nüfus sayımından itibaren nüfus verilerinin esas alındığına dair merkezi idarenin açık tavrı ve uygulamaları devletin nüfus sayımı ve takibine verdiği önemi yeterince ortaya koymaktadır. H. 1246 sayımının uygulandığı bölgelere ait ilk nüfus defterleri Ceride Nezareti'ndeki ana kütükleri meydana getirmiştir. Makalede incelenen Midilli örneği, bu ilk verilerden hareketle oluşturulan icmal defterlerinde Müslümanlar için tüvana, sabi, müsinn; gayrimüslimler için ise cizye vergisi birimleri olan ala, evsat, edna ve sabi kategorileri üzerinden nüfus gelişiminin sonraki yıllarda yakından takip edildiğini ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti, H. 1246'daki ilk genel sayımdan sonra gerekli görülen durumlarda bazı bölgelerin nüfus sayımlarını yenilemiş, daha önce sayılmayan yerlerde ise ilk defa sayım yaptırmıştır. Merkezi idarenin sağlıklı nüfus verileri elde etmeye yönelik bu iradesi konuya verdiği önemin diğer bir göstergesidir. Bu itibarla arşivlerde kullanıma açılacak yeni nüfus defterleri üzerinde yapılacak detaylı çalışmalar, Osmanlı yönetiminin konuya bakış açısının daha doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı yapacaktır.

Abstract

Population of Lesvos Island (1830-1842)

This article deals with the population of Mytilene Island and its demographic structure with reference to the *mufassal* and *icmal* registers, which belong to the first census of the Ottoman State. Moreover, it focuses on the change in the population of Mytilene Island between 1830 and 1842 by using the data available in another population register belonging to the first years of Tanzimat Era. It is especially possible to present the ratio, distribution and various demographic characteristics of the Muslim and non-Muslim Greek population in the island based on the first census data created in the year H.1246 (1830-1831). The population structure of the two ethnic-religious groups could be understood and partially compared thanks to the census conducted in order to understand the availability of the Muslim population for the military service and the *jizya* amount due to be paid by non-Muslim population. Besides, the changes in the ethnic-religious structure of the villages, the ratio of Muslim and non-Muslim populations, the situation of refugees as well as subjects under the auspices of foreign powers on the island in the same period are presented. From a broader perspective, I discuss the meaning and importance attributed to the population registers and their updating in the context of an Ottoman sanjak in the process of institutional change and transformation that began in the Ottoman State in the second quarter of the 19th century.

Keywords: Mytilene Island, Ottoman State, Population Census, Tanzimat Era, Population Registers.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Belgeleri

Bâb-ı Defterî Ceride Odası (D. CRD. d.) 40150, 40522, 40697.

Kamil Kepeci (KK. d.) 6387.

Nüfus Defterleri (NFS. d.) 772, 3788, 3789, 3790, 3791, 3793, 3794, 3795, 3796, 3818, 4206, 7198.

Araştırma Eserleri

1830 Sayımında Ankara, haz. Musa Çadircı, A. Latif Armağan, Sedat Bingöl, Bekir Koç, Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Eğitim Kültür Daire Başkanlığı, 2000.

Ahmed Lutfi, *Tarih*, III, İstanbul 1292.

Akarlı, Engin Deniz, *Ottoman Population in Europe in the 19th Century. Its Territorial, Racial, and Religious Composition*, University of Wisconsin, (Yayımlanmamış Master Tezi), 1972.

Akbal, Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus", *Bellekten*, XV/60, 1951, s. 617-628.

- Akdemir, Dilek, *1831 Nüfus Sayımına Göre Ulubey Kazası Nüfusu*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,) Ordu 2017.
- Anagnostou, Stratis, *H Οικιστική Εξέλιξη της Λεσβου (1462–1912) Η Μεταβαση Απο Την Αγροτική Συγκροτηση του Χωρου Στην Αστική Διαρθρωση Του*, Ege Üniversitesi Coğrafya Bölümü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Midilli 2004.
- Aydın, Mahir, “Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989) Bildiriler*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990, s. 81-106.
- Bingöl, Sedat, *1829 İstanbul Nüfus Sayımı ve Tophane Kasabası*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004
- Bingöl, Sedat, “İstanbul’da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIII/36, 2004, s. 43-60.
- Bostan, İdris, “Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti’nin Kuruluşu (1534)”, *Tarih Dergisi*, 38, 2003, s. 61-76.
- Bursa Nüfus Kütüğü 1830 (Bursa Şehri Mahalleleri Müslüman Nüfusu)*, I-IV, haz: Muammer Demirel, Raşit Gündoğdu, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, 2015.
- Ceyhan, Muhammed, *H. 1249-1253 (1833-1837) Tarihli Şer’iye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Tahlili (Midilli Adası)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010.
- Çadircı, Musa, “1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları I*, 1980, s. 109-132.
- Dalgın, Nihat, “Mürahik”, *DİA*, 32, İstanbul 2006, s. 40-41.
- Demirci, Süleyman, Kazım KARTAL, “1833/34 (H. 1249) Tarihli Kayseri Sancağı, Karahisar-i Develi (Yeşilhisar) ve Talas Kazası Müslim Nüfus Defteri İncelemesi”, *History Studies*, VI/4, 2014, s. 1-29.
- Doğan, Aylın, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımı Verilerine Göre Antalya Kaleiçi Nüfusu Üzerine Demografik Bir İnceleme”, *Mediterranean Journal of Humanities*, IV/2, 2014, s. 71-88.
- Efe, Ayla, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir 2002.
- Emecen, Feridun, Ayhan Yüksel, *Giresun Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*, Trabzon: Serander Yayınları, 2015.
- Erkal, Mehmet, “Cizye”, *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 42-45.
- Γ.Αριστείδου [Aristidis Georgios], Πανηγυρική Τετραλογία [Tetralogia Panigyriki], Atina, 1863.

- Günaydın, Suat Feyyaz, *1831 Nüfus Sayımına Göre Ordu Merkez Kazası Nüfusu*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2011.
- Hürol, Erdal, *1831 Nüfus Sayımına Göre Pazarsuyu ve Akköy Kazaları Nüfusu*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2017.
- İnalcık, Halil, "Cizye (Osmanlılar'da)", *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 45-48.
- İpek, Nedim, Rıza Karagöz, Cihat Uslucan, Canik Sancağı Samsun Kazasının Nüfus Yapısı (1834-1845), Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.
- Kaplanoğlu, Raif, "1830 Nüfus Sayımına Göre Bursa'da Sosyal Yapı ve Kölelik Kurumu", *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Dergisi*, Festschrift in Honor of Heath Lowry, 40, 2013, s. 189-206.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları 1943.
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Kiel, Machiel, "Midilli", *DİA*, 30, İstanbul 2005, s. 11-14.
- Küçük, Cevdet, "Ceride Nezareti", *DİA*, 7, İstanbul 1993, s. 409-410.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.
- Muşmal, Hüseyin, Mehmet Özçelik, "1834 ve 1840/41 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Karasınır ve Elmasun (Güneysınır)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, 44, 2018, s. 183-215.
- Nedkoff, Boris Christoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", (çev: Şinasi Altundağ), *Bellekten*, VIII/32, 1944, s. 599-652.
- Örenç, Ali Fuat, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul: BKY Yayınları, 2009.
- Örenç, Ali Fuat, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2006.
- Saat, Şerife, *1830 ve 1840 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Yalvaç Kazasının Nüfus Yapısı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2014.
- Sabri Can Sannav, *Yakındönem Tarihimizde Sakız Adası (1821-1923)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995.
- Şahin, İlhan, "Nahiye", *DİA*, 32, İstanbul 2006, s. 306-308.
- Şakiroğlu, Mahmut H., "Cezayir-i Bahr-i Sefid", *DİA*, 7, İstanbul 1993, s. 500-501.

Türk Hakimiyetinde Ege Adalarının Yönetimi, ed. Cevdet Küçük, Hazırlayanlar: Feridun M. Emecen, İlhan Şahin, Ömer İşbilir, Ali Fuat Örenç, Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK) Proje Dizini, 2002.

Ünver, Metin, "XIX. Yüzyılda Midilli Adası'nda Nüfus ve Yerleşim", *Mübadil Kentler: Mekan ve İnsan*, ed. Müfide Pekin, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2014, s. 86-98.

Ünver, Metin, *Midilli Adası'nın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2016.

Yağcı, Zübeyde Güneş, Serdar Genç, *H. 1256/M. 1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, Balıkesir: Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2013.

Yazak, Zehra, *XIX. Yüzyılda Adranos Nüfusu (H- 1246 /M- 1831 tarihli 1377 numaralı Nüfus Defterinin Değerlendirmesi)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2018.

EK

Harita: 19. Yüzyılda Midilli Adası

